

શ્રીમંત પિલાજીરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ
વડોદરા

શ્રી

અર્પણ પત્રિકા

શ્રીમંત પિલાજીરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ

વડોદરા.

પિલાજીરાવ સ્મરણો તમારાં-
ચિત્તે રમે, દિલ હસે હમારાં;
છે અર્પવા જેવું ન પાસ મારી,
કે જેથી રે' આ જગ યાદગીરી. ૧

વિખ્યાત છો : હું પછી વર્ણવું શું ?
જાતે કવિ છો : કથું હું પછી શું ?
વક્તા વળી છો : વદું હું પછી શું ?
ઇચ્છા છતાં કે જરી ચિત્ર દોરૂં. ૨

સદાય શ્રીમંત, ધીમંત, ધીરા,
નિર્માની, માયાળ, ઉદાર પુરા;
જ્ઞાતા અને છો સ્થિતપ્રજ્ઞ, શુરા;
દેખાવ ના આ દગમાં અધૂરા. ૩

મુક્તિ તણા પરમદ્વાર સમા ગણાતા-
શૃંગારના સુરસને, સમજી શકો છો;
સંસાર સાગર મહીં બુડવા ન દેતા-
આનંદ દા પ્રણયને પરખી શકો છો. ૪

રહી તાલુકે આ વહીવટ કર્યો'તો બહુદિનો,
મને સાથે રાખી અનુભવ કરાવ્યો અવનવો,

પછી નાયબસુબા ક્રમિક વધી સુબા કડી થયા,
તપી રાજસ્થાને, હૃદય જનનાં કો ન દુભવ્યાં. ૫

ગ્રીષ્મના દાહ બુઝાયે વર્ષાનાં જલ વર્ષતાં,
તેમ મારા બુઝે દાહ આપના દર્શનો થતાં. ૬

સૃષ્ટિ સૌંદર્યના શોખી રસિક છો સાહિત્યના,
થોભું છું આટલે આવી ગુણો ગણાવે પાર ના. ૭

ભટ કવિવર કાલીદાસ કેરૂં રચેલું,
મુજ કલમથી કાંચ્યે ગુર્જરીમાં લખેલું;
ચરણ કમળમાં આ ઋતુસંહાર અર્પું,
ઉપકૃત કરશો સ્વીકારી આ પુષ્પ નાનું. ૮

સીનોર,
તા. ૭–૧–૩૭
ગુરૂવાર

સેવક
વકીલ જેઠાભાઇ બેચરભાઇ પટેલ

==

પ્રસ્તાવના

કાલીદાસે પૃથક પદમાં ઋતુસંહાર ભાખ્યું,
મસ્કૃતેથી સુજ ગરવી મેં ગુર્જરીમાં ઉતાર્યું;
મંદાક્રાન્તા પદમહીં લખ્યું માયુંના મૂળ છદે,
થીજેલું ઘી ગરમ બનતા માય ના તેજ પાત્રે—૧

૨. ઋતુસંહારનો ગુજરાતીમાં પદ્યમાં અનુવાદમારા જોવામાં આવ્યો નથી. એક અનુવાદ થયો છે એમ એક યાદીમાં વાંચવામા આવેલું પણ તેની તપાસ કરતાં કાંઇ પતો લાગ્યો નથી. કદાચ અનુવાદ એ અગર એ શિવાય પણ થયો હશે તો પણ આ એક વધુ ઉમેરૂ છુ.

૩. આ અનુવાદમાં, સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી અર્થ કાળજી પૂર્વક કરવામાં શિનોરના પા. **મગનલાલ નરસીભાઈ શાસ્ત્રીએ** જે મદદ કરી છે અને બને ત્યાં સુધી મૂળનો ભાવ કાયમ રહે તેવો અર્થ કરવામાં પ્રયત્નકર્યો છે તે બદલ તેમનો આભાર માનું છુ તેમ એકંદર અનુવાદને **વ્યાસ રમણલાલ પ્રભાશંકર રે. ભાલોદ** એમણે તપાસી યોગ્ય સુચનાઓ કરી છે તે બદલ તેમનો પણ આભાર માનું છું.

૪. મહાકવિવર કાલીદાસે આ કાવ્ય પોતાની પત્નિને સંબોધીને કહ્યું છે. તેમાં દરેક ઋતુમાં સૃષ્ટિ સૌંદર્ય, પ્રાણીઓની સ્થિતી, મનુષ્યોના ઉપભોગની વસ્તુઓ, સ્ત્રીના સ્વરૂપમાં ભગવાન કામદેવની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે વિગેરે વર્ણન કરેલું છે. તેમાં કાવ્ય રચવામાં મેં બને તેટલો મુળનો ભાવ કાયમ રાખવા પ્રયત્ન કરેલો છે. વાચક મારો એ પ્રયત્ન કંઇક અંશે સફળ થયેલો દેખશે તો હું મારી મહેનત સફળ થયેલી જોઇશ.

૫. અનુવાદમાં ભાષાની જોડણી; ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણી કોશને અનુસરી રાખવામાં આવી છે. એટલે મંદાક્રાન્તા છંદમાં જ્યાં લઘુ અક્ષર જોઇએ ત્યાં ગુરૂ અને ગુરૂ જોઇએ ત્યા લઘુ અક્ષર આવી જાય એ સ્વભાવીક છે મંદાક્રાન્તા છંદમાં દરેક લીટીમાં પહેલા ચાર અક્ષર ગુરૂ તે પછી પાંચ અક્ષર લઘુ તે પછી બે અક્ષર ગુરૂ તે પછી એક અક્ષર લઘુ તે પછી બે અક્ષર ગુરૂ તે પછી એક અક્ષર લઘુ અને પછી બે અક્ષર ગુરૂ એમ સત્તર અક્ષરે છંદ છે. જેથી એનાથી ઉલટા અક્ષર લઘુ કે ગુરૂ આવે તો કાવ્યના નિયમે વાચી લેવા વિનંતી છે. કારણ લઘુ અક્ષરને ગુરૂ વાંચવા લઘુ અક્ષર ઉપર લીટીનું ચીન્હ અને ગુરૂને લઘુ વાંચવા ગુરૂ અક્ષર ઉપર અર્ધ ચંદ્રાકાર ચીન્હ આપવાનો જે કાવ્યનો નિયમ છે તેવાં ચીન્હ છાપવામાં લીધા નથી, અર્થાત બને ત્યા સુધી જોડણીકોશ વિરૂદ્ધ જોડણી કરી નથી.

૬. આ સાથે મારાં કેટલાંક કાવ્યોને ‘ગુંજારવ’ એવુ નામ આપી છાપ્યાં છે તે વાંચી તેના દોષ કે ખામી સંબંધે મને કહેવામા આવશે તેનો હુ વિચાર કરીશ અસ્તુ.

સિનોર (વડોદરા) — આપનો
વકીલ જેઠાભાઇ બહેચરભાઈ પટેલ

વકીલ જેઠાભાઇ બહેચરભાઇ પટેલ
સીનોર-(વડોદરા)

અનુક્રમણિકા

ગુંજારવ કાવ્યો

શુદ્ધિપત્ર

૧. સંસ્કૃત ઋતુસંહાર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૮	૧૪	नीमै	नीलै
૮	૧૮	साध्यसः	स्वाध्यसैः
૧૧	૭	श्रत्वा	श्रुत्वा
૧૧	૮	मृहं	गृहं
૧૩	૧૪	प्रयातिः	प्रयातैः
૧૬	૧૦	मम्मो	मम्मो
૨૧	૫	पक्त्रा	पक्त्रो
૨૮	૫	स्तनैपु	स्तनेपु
૨૯	૧૭	सवज	सवेग

૨ ગુજરાતી ઋતુસંહાર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૬	કંઈ કંઈ	કંઈ કૈં
૨	૪	વ્હાલી;	વ્હાલી ।
૯	૨	।ગરિ	ગિરિ
૧૩	૯	હપે	હર્ષે
૧૯	૪	કંટકીએ.	કંટકોએ.
૫૧	૨	ભૂંગ	ભૃંગ.
૫૨	૦	પૃષ્ઠ કોરુ છે.	સમાપ્ત.

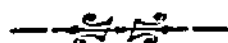
૩. ગુંજારવ

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૫	ચણાતાં	ચણુતાં
૬	૨	પિડા	પીડા
૬	૧૩	મુખડું	મુખડું
૧૪	૮	નમીબે	નસીબે
૨૨	૧૮	પાંચશો	પાંચસો
૨૩	૬	શુકના	શુક ના
૩૨	૧૨	કેવડો	મોરથી,

॥ श्रीः ॥

महाकवि श्री कालिदास विरचितम् ।

॥ ऋतुसंहारम् ॥

॥ ग्रीष्मवर्णनम् ॥

प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः
सदावगाहक्षतवारिसंचयः ।
दिनान्तरम्योऽभ्युपशान्तमन्मथो
निदाघकालः समुपागतः प्रिये ॥ १ ॥

निशाःशशाङ्कक्षतनीलराजयः
क्वचिद्विचित्रं जलयन्त्रमन्दिरम् ।
मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनं
शुचौ प्रिये यान्ति जनस्य सेव्यताम् ॥ २ ॥

सुवासितं हर्म्यतलं मनोरमं
प्रियामुखोच्छ्वासविकम्पितं मधु ।
सुतन्त्रिगीतं मदनस्य दीपनं
शुचौ निशीथेऽनुभवन्ति कामिनः ॥ ३ ॥

नितम्बबिम्बैः सुदुकूलमेखलैः
स्तनैः सहाराभरणैः सचन्दनैः ।

नहन्त्यदूरेऽपि गजान्मृगाधिपो
विलोलजिह्वश्चलिताग्रकेसरः ॥ १४ ॥
विशुष्ककण्ठोद्गतसीकराम्भसो
गभस्तिभिर्भानुमतोऽभितापिताः ।
प्रवृद्धतृष्णोपहताजलार्थिनो
न दन्तिनः केसरिणोऽपि बिभ्यति ॥ १५ ॥
हुताग्निकल्पैः सवितुर्मरीचिभिः
कलापिनः क्लान्तशरीरचेतसः ।
नभोगिनं घ्नन्ति समीपवर्तिनं
कलापचक्रेषु निवेशिताननम् ॥ १६ ॥
सभद्रमुस्तंपरिशुष्ककर्दमं
सरः खनन्नायतपोत्रमण्डलैः ।
प्रदीप्तभासारविणाभितापितो
वराहयूथो विशतीवभूतलम् ॥ १७ ॥
विवस्वतातीक्ष्णतरांशुमालिना
सपङ्कतोयात्सरसोऽभितापितः ।
उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः
फणातपत्रस्य तले निषीदति ॥ १८ ॥
समुद्धृताशेषमृणालजालकं
विपन्नमीनं द्रुतभीतसारसं ।

परस्परोत्पीडनसंहतैर्गजैः
कृतं सरःसान्द्रविमर्दकर्दमम् ॥ १९ ॥

रविप्रभोद्भिन्नशिरोमणिप्रभो
विलोलजिह्वाद्वयलीढमारुतः ।
विषाग्निसूर्यातपतापितः फणी
न हन्ति मण्डूककुलं तृषाकुलः ॥ २० ॥

सफेनलालावृतवक्त्रसंपुटं
विनिर्गता लोहितजिह्वमुन्मुखं ।
तृषाकुलं निःसृतमद्रिगह्वरा-
दवेक्षमाणं महिषीकुलं जलम् ॥ २१ ॥

पटुतरदवदाहात्प्लुष्टशष्पप्ररोहाः
परुषपवनवेगात् क्षिप्तसंशुष्कपर्णाः ।
दिनकरपरितापात् क्षीणतोयाः समन्ता-
द्विदधति भयमुच्चैर्वीक्ष्यमाणा वनान्ताः ॥ २२ ॥

श्वसिति विहगवर्गः शीर्णपर्णद्रुमस्थः
कपिकुलमुपयाति क्लान्तमद्रेर्निकुञ्जम् ।
भ्रमति गवययूथः सर्वतस्तोयमिच्छन्
शरभकुलमजिह्मं प्रोद्धरत्यम्बुकूपात् ॥ २३ ॥

विकचनवकुसुम्भस्वच्छसिन्दूरभासा
परुषपवनवेगोद्धूतवेगेन तूर्णं ।

प्रभिन्नवैदूर्यनिभैस्तृणाङ्कुरैः
समाचिताप्रोत्थितकन्दलीदलैः ।
विभाति शुक्लेतररत्नभूषिता
वराङ्गनेव क्षितिरिन्द्रगोपकैः ॥ ५ ॥

सदा मनोज्ञाम्बुदनादसोत्सुकं
विभाति विस्तीर्णकलापशोभितम् ।
सविभ्रमालिङ्गनचुम्बनाकुलं
प्रवृत्तनृत्यं कुलमद्य बर्हिणाम् ॥ ६ ॥

निपातयन्त्यः परितस्तटद्रुमा-
न्प्रवृद्धवेगाःसलिलैरनिर्मलैः ।
स्त्रियः सुदुष्टा इव जातविभ्रमाः
प्रयान्ति नद्यस्त्वरितं पयोनिधिम् ॥ ७ ॥

तृणोत्करैरुद्गतकोमलाङ्कुरै-
र्विचित्रनीलैर्हरिणीमुखक्षतैः ।
वनानि वैन्ध्यानि हरन्ति मानसं
विभूषितान्युद्गतपल्लवैर्द्रुमैः ॥ ८ ॥

विलोलनेत्रोत्पलशोभिताननै-
र्मृगैः समन्तादुपजातसाध्वसैः ।
समाचिता सैकतिनी वनस्थली
समुत्सुकत्वं प्रकरोति चेतसः ॥ ९ ॥

वनद्विपानां नववारिदस्वनै-
र्मदान्वितानां ध्वनतां मुहुर्मुहुः ।
कपोलदेशा विमलोत्पलप्रभाः
सभृङ्गयूथैर्मदवारिभिश्चिताः ॥ १५ ॥

सितोत्पलाभाम्बुदचुम्बितोपलाः
समाचिताः प्रस्रवणैः समन्ततः ।
प्रवृत्तनृत्यैः शिखिभिः समाकुलाः
समुत्सुकत्वं जनयन्ति भूधराः ॥ १६ ॥

कदम्बसर्जार्जुननीपकेतकी-
र्विकम्पयंस्तत्कुसुमाधिवासितः ।
ससीकराम्भोधरसङ्गशीतलः
समीरणः कं न करोति सोत्सुकम् ॥ १७ ॥

शिरोरुहैः श्रोणितटावलम्बिभिः
कृतावतंसैः कुसुमैः सुगन्धिभिः ।
स्तनैः सहारैर्वदनैः ससीधुभिः
स्त्रियोरतिं संजनयन्ति कामिनाम् ॥ १८ ॥

तडिल्लताः शक्रधनुर्विभूषिताः
पयोधरास्तोयभरावलम्बिनः ।
स्त्रियश्च काञ्चीमणिकुण्डलोज्ज्वला
हरन्ति चेतो युगपत्प्रवासिनाम् ॥ १९ ॥

मालाःकदम्बनवकेसरकेतकीभि-
रायोजिताः शिरसि विभ्रति योषितोऽद्य ।
कर्णान्तरेषु ककुभद्रुममञ्जरीभि-
रिच्छानुकूलरचितानवतंसकांश्च ॥ २० ॥

कालागुरुप्रचुरचन्दनचर्चिताङ्ग्यः
पुष्पावतंससुरभीकृतकेशपाशाः ।
श्रुत्वा ध्वनिं जलमुचां त्वरितं प्रदोषे
शय्यागृहं गुरुगृहात्प्रविशन्ति नार्यः ॥ २१ ॥

कुवलयदलनीलैरुन्नतैस्तोयनम्रै-
र्मृदुपवनविधूतैर्मन्दमन्दं चलद्भिः ।
अपहृतमिव चेतस्तोयदैः सेन्द्रचापैः
पथिकजनवधूनां तद्वियोगाकुलानाम् ॥ २२ ॥

मुदित इव कदम्बैर्जातपुष्पैः समन्ता-
त्पवनचलितशाखैः शाखिभिर्नृत्यतीव ।
हसितमिव विधत्ते सूचिभिः केतकीनां
नवसलिलनिषेकच्छिन्नतापो वनान्तः ॥ २३ ॥

शिरसि बकुलमालां मालतीभिः समेतां
विकसितनवपुष्पैर्यूथिकाकुड्मलैश्च ।
विकचनवकदम्बैः कर्णपूरं वधूनां
रचयति जलदौघः कान्तवत्काल एषः ॥ २४ ॥

दधति वरकुचाग्रैरुन्नतैर्हारयष्टिं
प्रतनुसितदुकूलान्यायतैः श्रोणिबिम्बैः ।
नवजलकणसेकादुद्गतां रोमराजीं
ललितवलिविभङ्गैर्मध्यदेशैश्च नार्यः ॥ २५ ॥

नवजलकणसङ्गाच्छीततामादधानः
कुसुमभरनतानां लासकः पादपानां ।
जनितरुचिरगन्धः केतकीनां रजोभिः
परिहरति नभस्वान्प्रोषितानां मनांसि ॥ २६ ॥

जलभरविनतानामाश्रयोऽस्माकमुच्चै-
रयमिति चलसेकैस्तोयदास्तोयनम्राः ।
अतिशयपरुषाभिर्ग्रीष्मवह्नेः शिखाभिः
समुपजनिततापं ह्लादयन्तीव विन्ध्यम् ॥ २७ ॥

बहुगुणरमणीयः कामिनीचित्तहारी
तरुविटपलतानां बान्धवो निर्विकारः ।
जलदसमय एष प्राणिनां प्राणभूतो
दिशतु तव हितानि प्रायशो वाञ्छितानि ॥ २८ ॥

इति ऋतुसंहारे द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयः सर्गः ।

शरद्वर्णनम् ।

काशांशुका विकचपद्ममनोज्ञवक्त्रा
सोन्मादहंसरवनूपुरनादरम्या ।
आपक्वशालिरुचिरानतगात्रयष्टिः
प्राप्ता शरन्नववधूरिव रम्यरूपा ॥ १ ॥

काशैर्मही शिशिरदीधितिना रजन्यो
हंसैर्जलानि सरितां कुमुदैः सरांसि ।
सप्तच्छदैः कुसुमभारनतैर्वनान्ताः
शुक्लीकृतान्युपवनानि च मालतीभिः ॥ २ ॥

चञ्चन्मनोज्ञशफरीरसनाकलापाः
पर्यन्तसंस्थितसिताण्डजपङ्क्तिहाराः ।
नद्यो विशालपुलिनोरुनितम्बबिम्बा
मन्दं प्रयान्ति समदाः प्रमदा इवाद्य ॥ ३ ॥

व्योम क्वचिद्रजतशङ्खमृणालगौरै-
स्त्यक्ताम्बुभिर्लघुतया शतशः प्रयातैः ।
संलक्ष्यते पवनवेगचलैः पयोदै
राजेव चामरवरैरुपवीज्यमानः ॥ ४ ॥

भिन्नाञ्जनप्रचयकान्ति नभो मनोज्ञं
बन्धूकपुष्परचितारुणता च भूमिः ।
वप्राश्च पक्वकलमावृतभूमिभागाः
प्रोत्कण्ठयन्ति न मनो भुवि कस्य यूनः ॥ ५ ॥

मन्दानिलाकुलितचारुविशालशाखः
पुष्पोद्गमप्रचयकोमलपल्लवाग्रः ।
मत्तद्विरेफपरिपीतमधुप्रसेक-
श्चित्तं विदारयति कस्य न कोविदारः ॥ ६ ॥

तारागणप्रवरभूषणमुद्वहन्ती
मेघावरोधपरिमुक्तशशाङ्कवक्त्रा ।
ज्योत्स्नादुकूलममलं रजनी दधाना
वृद्धिं प्रयात्यनुदिनं प्रमदेव बाला ॥ ७ ॥

कारण्डवाननविघट्टितवीचिमालाः
कादम्बसारसचयाकुलतीरदेशाः ।
कुर्वन्ति हंसविरुतैः परितो जनस्य
प्रीतिं सरोरुहरजोऽरुणितास्तटिन्यः ॥ ८ ॥

नेत्रोत्सवो हृदयहारिमरीचिमालः
प्रह्लादकः शिशिरसीकरवारिवर्षी ।
पत्युर्वियोगविषदिग्धशरक्षतानां
चन्द्रो दहत्यतितरां तनुमङ्गनानाम् ॥ ९ ॥

आकम्पयन्फलभरानतशालिजाला-
नानर्तयंस्तरुवरान्कुसुमावनम्रान् ।
उत्फुल्लपङ्कजवनांनलिनीं विधुन्व-
न्यूनां मनश्चलयति प्रसभं नभस्वान् ॥ १० ॥

सोन्मादहंसमिथुनैरुपशोभितानि
स्वच्छानिफुल्लकमलोत्पलभूषितानि ।
मन्दप्रभातपवनोद्गतवीचिमाला-
न्युत्कण्ठयन्तिसहसाहृदयं सरांसि ॥ ११ ॥

नष्टं धनुर्बलभिदो जलदोदरेषु
सौदामिनी स्फुरति नाद्य वियत्पताका ।
धुन्वन्तिपक्षपवनैर्ननभोबलाकाः
पश्यन्तिनोन्नतमुखागगनंमयूराः ॥ १२ ॥

नृत्यप्रयोगरहिताञ्छिखिनो विहाय
हंसानुपैति मदनो मधुरप्रगीतान् ।
मुक्त्वा कदम्बकुटजार्जुनसर्जनीपान्
सप्तच्छदानुपगताकुसुमोद्गमश्रीः ॥ १३ ॥

शेफालिकाकुसुमगन्धमनोहराणि
स्वस्थस्थिताण्डजकुलप्रतिनादितानि ।
पर्यन्तसंस्थितमृगीनयनोत्पलानि
प्रोत्कण्ठयन्त्युपवनानि मनांसि पुंसाम् ॥ १४ ॥

कह्लारपद्मकुमुदानि मुहुर्विधुन्व—
स्तत्संगमादधिकशीतलतामुपेत ।
उत्कण्ठयत्यतितरां पवनः प्रभाते
पत्रान्तलग्नतुहिनानि हरंस्तरूणाम् ॥ १५ ॥

संपन्नशालिनिचयावृतभूतलानि
स्वस्थस्थितप्रचुरगोकुलशोभितानि ।
हंसैश्च सारसकुलैः प्रतिनादितानि
सीमान्तराणि जनयन्ति नृणां प्रमोदम् ॥ १६ ॥

हंसैर्जिता सुललिता गतिरङ्गनाना—
मम्भोरुहैर्विकसितैर्मुखचन्द्रकान्तिः ।
नीलोत्पलैर्मदकलानि विलोकितानि
भ्रूविभ्रमाश्च रुचिरास्तनुभिस्तरङ्गैः ॥ १७ ॥

श्यामालताः कुसुमभारनतप्रवालाः
स्त्रीणांहरंतिधृतभूषणबाहुकान्तिम् ।
दन्तावभासविशदस्मितचन्द्रकान्ति
कङ्केलिपुष्परुचिरानवमालिकेव ॥ १८ ॥

केशान्नितान्तघननीलविकुञ्चिताग्रा—
नापूरयन्तिवनितानवमालतीभिः ।
कर्णेषुचप्रवरकाञ्चनकुण्डलेषु
नीलोत्पलानिविविधानिनिवेशयन्ति ॥ १९ ॥

हारैः सचन्दनरसैः स्तनमण्डलानि
श्रोणीतटं सुविपुलं रसनाकलापैः ।
पादाम्बुजानि कलनूपुरशेखरैश्च
नार्यः प्रहृष्टमनसोऽद्य विभूषयन्ति ॥ २० ॥

स्फुटकुमुदचितानां राजहंसाश्रितानां
मरकतमणिभासा वारिणा भूषितानाम् ।
श्रियमतिशयरूपां व्योमतोयाशयानां
वहति विगतमेघं चन्द्रतारावकीर्णम् ॥ २१ ॥

शरदि कुसुमसङ्गाद्वायवो वान्ति शीता
विगतजलदवृन्दा दिग्विभागा मनोज्ञाः ।
विगतकलुषमम्भः श्यानपङ्का धरित्री
विमलकिरणचन्द्रं व्योम ताराविचित्रम् ॥ २२॥

दिवसकरमयूखैर्बोध्यमानं प्रभाते
वरयुवतिमुखाभं पङ्कजं जृम्भतेऽद्य ।
कुमुदमपि गतेऽस्तं लीयते चन्द्रबिम्बे
हसितमिव वधूनां प्रोषितेषु प्रियेषु ॥ २३ ॥

असितनयनलक्ष्मीं लक्षयित्वोत्पलेषु
क्वणितकनककाञ्चीं मत्तहंसस्वनेषु ।
अधररुचिरशोभां बन्धुजीवे प्रियायाः
पथिकजन इदानीं रोदिति भ्रान्तचित्तः ॥ २४ ॥

स्त्रीणां निधाय वदनेषु शशाङ्कलक्ष्मीं
कामं च हंसवचनं मणिनूपुरेषु ।
बन्धूककान्तिमधरेषु मनोहरेषु
क्वापि प्रयाति सुभगा शरदागमश्रीः ॥ २५ ॥

विकचकमलवक्त्रा फुल्लनीलोत्पलाक्षी
विकसितनवकाशश्वेतवासो वसाना ।
कुमुदरुचिरकान्तिः कामिनीवोन्मदेयं
प्रतिदिशतु शरद्वश्चेतसः प्रीतिमग्र्याम् ॥ २६ ॥

इति ऋतुसंहारे तृतीयः ॥ ३ ॥

चतुर्थः सर्गः ।

अथ हेमन्तवर्णनम् ।

नवप्रवालोद्गमसस्यरम्यः
प्रफुल्ललोध्रः परिपक्वशालिः ।
विलीनपद्मः प्रपतत्तुषारो
हेमन्तकालः समुपागतः प्रिये ॥ १ ॥

मनोहरैः कुङ्कुमरागरक्तै-
स्तुषारकुन्देन्दुनिभैश्च हारैः ।
विलासिनीनां स्तनशालिनीनां
नालंक्रियन्ते स्तनमण्डलानि ॥ २ ॥

न बाहुयुग्मेषु विलासिनीनां
प्रयान्ति सङ्गं वलयाङ्गदानि ।
नितम्बबिम्बेषु नवं दुकूलं
तन्वंशुकं पीनपयोधरेषु ॥ ३ ॥

काञ्चीगुणैः काञ्चनरत्नचित्रै-
र्न भूषयन्ति प्रमदा नितम्बान् ।
न नूपुरैर्हंसरुतं भजद्भिः
पादाम्बुजान्यम्बुजकान्तिभाञ्जि ॥ ४ ॥

निर्माल्यदामपरिभुक्तमनोज्ञगन्धं
मूर्ध्नोऽपनीय घननीलशिरोरुहान्ताः ।
पीनोन्नतस्तनभरानतगात्रयष्ट्यः
कुर्वन्ति केशरचनामपरास्तरुण्यः ॥ १५ ॥

अन्या प्रियेण परिभुक्तमवेक्ष्य गात्रं
हर्षान्विता विरचिताधरचारुशोभा ।
कूर्पासकं परिदधाति नखक्षताङ्गी
व्यालम्बिनीललुलितालककुञ्चिताक्षी ॥ १६ ॥

अन्याश्चिरं सुरतकेलिपरिश्रमेण
खेदंगताः प्रशिथिलीकृतगात्रयष्ट्यः ।
संपीड्यमानविपुलोरुपयोधरान्ता
अभ्यञ्जनं विदधति प्रमदाः सुशोभाः ॥ १७ ॥

बहुगुणरमणीयो योषितां चित्तहारी
परिणतबहुशालिव्याकुलग्रामसीमा ।
सततमतिमनोज्ञः क्रौञ्चमालापरीतः
प्रदिशतु हिमयुक्तः काल एषः सुखं वः ॥ १८ ॥

इति ऋतुसंहारे चतुर्थः ॥ ४ ॥

पञ्चम सर्गः ।

शिशिरवर्णनम् ।

प्ररूढशालीक्षुचयैर्मनोहरं
क्वचित्स्थितक्रौञ्चनिनादराजितम् ।
प्रकामकामं प्रमदाजनप्रियं
वरोरु कालं शिशिराह्वयं शृणु ॥ १ ॥

निरुद्धवातायनमन्दिरोदरं
हुताशनो भानुमतो गभस्तयः ।
गुरूणिवासांस्यबलाः सयौवनाः
प्रयान्तिकालेऽत्रजनस्य सेव्यताम् ॥ २ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचिशीतलं
न हर्म्यपृष्ठं शरदिन्दुनिर्मलम् ।
न वायवः सान्द्रतुषारशीतला
जनस्य चित्तं रमयन्ति सांप्रतम् ॥ ३ ॥

तुषारसंघातनिपातशीतलाः
शशाङ्कभाभिः शिशिरीकृताः पुनः ।
विपाण्डुतारागणजिह्मभूषिता
जनस्य सेव्या न भवन्ति रात्रयः ॥ ४ ॥

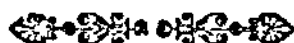
नखपदचितभागान्वीक्षमाणाः स्तनाग्रा-
नधरकिसलयाग्रं दन्तभिन्नं स्पृशन्त्यः ।
अभिमतरसमेतं नन्दयन्त्यस्तरुण्यः
सवितुरुदयकाले भूषयन्त्याननानि ॥ १५ ॥

प्रचुरगुडविकारः स्वादुशालीक्षुरम्यः
प्रबलसुरतकेलिर्जातकंदर्पदर्पः ।
प्रियजनरहितानां चित्तसंतापहेतुः
शिशिरसमय एष श्रेयसे वोऽस्तु नित्यम् ॥ १६ ॥

इतिऋतु संहारे पंचमसर्गः

षष्ठः सर्गः ।

अथ क्रमप्राप्तं वसन्तकालं वर्णयति ।

प्रफुल्लचूताङ्कुरतीक्ष्णसायको
द्विरेफमालाविलसद्धनुर्गुणः ।
मनांसि वेद्धुं सुरतप्रसङ्गिनां
वसन्तयोद्धा समुपागतः प्रिये ॥ १ ॥

द्रुमाः सपुष्पाः सलिलं सपद्मं
स्त्रियः सकामाः पवनः सुगन्धिः ।
सुखाः प्रदोषा दिवसाश्च रम्याः
सर्वं प्रिये चारुतरं वसन्ते ॥ २ ॥

वापीजलानां मणिमेखलानां
शशाङ्कभासां प्रमदाजनानाम् ।
चूतद्रुमाणां कुसुमान्वितानां
ददाति सौभाग्यमयं वसन्तः ॥ ३ ॥

कुसुम्भरागारुणितैर्दुकूलै-
र्नितम्वविम्वानि विलासिनीनाम् ।
रक्तांशुकैः कुङ्कुमरागगौरै-
रलंक्रियन्ते स्तनमण्डलानि ॥ ४ ॥

कर्णेषु योग्यं नवकर्णिकारं
चलेषु नीलेष्वलकेष्वशोकम् ।
पुष्पं च फुल्लं नवमल्लिकायाः
प्रयाति कान्तिं प्रमदाजनानाम् ॥ ५ ॥

स्तनेषु हाराः सितचन्दनार्द्रा
भुजेषु सङ्गं वलयाङ्गदानि ।
प्रयान्त्यनङ्गातुरमानसानां
नितम्बिनीनां जघनेषु काञ्च्यः ॥ ६ ॥

सपत्रलेखेषु विलासिनीनां
वक्त्रेषु हेमाम्बुरुहोपमेषु ।
रत्नान्तरे मौक्तिकसङ्गरम्यः
स्वेदागमो विस्तरतामुपैति ॥ ७ ॥

उच्छ्वासयन्त्यः श्लथबन्धनानि
गात्राणि कंदर्पसमाकुलानि ।
समीपवर्तिष्वधुना प्रियेषु
समुत्सुका एव भवन्ति नार्यः ॥ ८ ॥

तनूनि पाण्डूनि समन्थराणि
मुहुर्मुहुर्जृम्भणतत्पराणि ।
अङ्गान्यनङ्गः प्रमदाजनस्य
करोति लावण्यससंभ्रमाणि ॥ ९ ॥

नेत्रेषु लोलो मदिरालसेषु
गण्डेषु पाण्डुः कठिनः स्तनेषु ।
मध्येषु निम्नो जघनेषु पीनः
स्त्रीणामनङ्गो बहुधा स्थितोऽद्य ॥ १० ॥

अङ्गानि निद्रालसविभ्रमाणि
वाक्यानि किंचिन्मदलालसानि ।
भ्रूक्षेपजिह्मानि च वीक्षितानि
चकार कामः प्रमदाजनानाम् ॥ ११ ॥

प्रियङ्गुकालीयककुङ्कुमाक्तं
स्तनेषु गौरेषु विलासिनीभिः ।
आलिप्यते चन्दनमङ्गनाभि–
र्मदालसाभिर्मृगनाभियुक्तम् ॥ १२ ॥

गुरूणि वासांसि विहाय तूर्णं
तनूनि लाक्षारसरञ्जितानि ।
सुगन्धिकालागुरुधूपितानि
धत्ते जनः काममदालसाङ्गः ॥ १३ ॥

पुंस्कोकिलश्चूतरसासवेन
मत्तः प्रियां चुम्बति रागहृष्टः ।
कूजद्द्विरेफोऽप्ययमम्बुजस्थः
प्रियं प्रियायाः प्रकरोति चाटु ॥ १४ ॥

ताम्रप्रवालस्तबकावनम्राः
श्चूतद्रुमाः पुष्पितचारुशाखाः ।
कुर्वन्ति कामं पवनावधूताः
पर्युत्सुकं मानसमङ्गनानाम् ॥ १५ ॥

आ मूलतो विद्रुमरागताम्रं
सपल्लवाः पुष्पचयं दधानाः ।
कुर्वन्त्यशोका हृदयं सशोकं
निरीक्ष्यमाणा नवयौवनानाम् ॥ १६ ॥

मत्तद्विरेफपरिचुम्बितचारुपुष्पा
मन्दानिलाकुलितनम्रमृदुप्रवालाः ।
कुर्वन्ति कामिमनसां सहसोत्सुकत्वं
चूताभिरामकलिकाः समवेक्ष्यमाणाः ॥ १७ ॥

कान्तामुखद्युतिजुषामपि चोद्गतानां
शोभां परां कुरबकद्रुममञ्जरीणाम् ।
दृष्ट्वा प्रिये सहृदयस्य भवेन्न कस्य
कंदर्पबाणपतनव्यथितं हि चेतः ॥ १८ ॥

आदिप्तवह्निसदृशैर्मरुतावधूतैः
सर्वत्र किंशुकवनैः कुसुमावनम्रैः ।
सद्यो वसन्तसमये हि समाचितेयं
रक्तांशुका नववधूरिव भाति भूमिः ॥ १९ ॥

किं किंशुकैः शुकमुखच्छविभिर्न भिन्नं
किं कर्णिकारकुसुमैर्न कृतं नु दग्धम् ।
यत्कोकिलः पुनरयं मधुरैर्वचोभि-
र्यूनां मनः सुवदनानिहितं निहन्ति ॥ २० ॥

पुंस्कोकिलैः कलवचोभिरुपात्तहर्षैः
कूजद्भिरुन्मदकलानि वचांसि भृङ्गैः ।
लज्जान्वितं सविनयं हृदयं क्षणेन
पर्याकुलं कुलगृहेऽपि कृतं वधूनाम् ॥ २१ ॥

आकम्पयन्कुसुमिताः सहकारशाखा
विस्तारयन्परभृतस्य वचांसि दिक्षु ।
वायुर्विवाति हृदयानि हरन्नराणां
नीहारपातविगमात्सुभगो वसन्ते ॥ २२ ॥

कुन्दैः सविभ्रमवधूहसितावदातै-
रुद्योतितान्युपवनानि मनोहराणि ।
चित्तं मुनेरपि हरन्ति निवृत्तरागं
प्रागेव रागमलिनानि मनांसि यूनाम् ॥ २३ ॥

आलम्बिहेमरसनाः स्तनसक्तहाराः
कंदर्पदर्पशिथिलीकृतगात्रयष्टयः
मासे मधौ मधुरकोकिलभृङ्गनादै-
र्नार्यो हरन्ति हृदयं प्रसभं नराणाम् ॥ २४ ॥

नानामनोज्ञकुसुमद्रुमभूषितान्ता-
न्हृष्टान्यपुष्टनिनदाकुलसानुदेशान् ।
शैलेयजालपरिणद्धशिलातलौघा-
न्दृष्ट्वा जनः क्षितिभृतो मुदमेति सर्वः ॥ २५ ॥

नेत्रे निमीलयति रोदिति याति शोकं
घ्राणं करेण विरुणद्धि विरौति चोच्चैः ।
कान्तावियोगपरिखेदितचित्तवृत्ति-
र्दृष्ट्वाध्वगः कुसुमितान्सहकारवृक्षान् ॥ २६ ॥

समदमधुकराणां कोकिलानां च नादैः
कुसुमितसहकारैः कर्णिकारैश्च रम्यः ।
इषुभिरिव सुतीक्ष्णैर्मानसं मानिनीनां
तुदति कुसुममासो मन्मथोद्दीपनाय ॥ २७ ॥

आम्रीमञ्जुलमञ्जरीवरशरः सत्किंशुकं यद्धनु-
र्ज्या यस्यालिकुलं कलङ्करहितं छत्रं सितांशुः सितम् ।
मत्तेभो मलयानिलः परभृतो यद्बन्दिनो लोकजि-
त्सोऽयं वो वितरीतरीतु वितनुर्भद्रं वसन्तान्वितः ॥२८॥

इति ऋतुसंहारे षष्ठः सर्गः

═══

શ્રી.

મહાકવિ શ્રી કાલીદાસ વિરચિત

ઋતુસંહાર

(ગુજરાતી કાવ્યાનુવાદ)

ગ્રીષ્મ વર્ણન

સર્ગ ૧ લો

જેમાં ભાનુ બહુ પ્રખર છે, છે મનોહારી ચંદ્ર,
ને ખુટેલાં સતત વ્યયથી છે નવાણો સમગ્ર;
છે સંધ્યાઓ રમણીય, ઘણો શાન્ત છે પુષ્પધન્વા,
બેઠો એવો ગરમી ફૂંકતો ગ્રીષ્મ કાલ પ્રિયે! આ.—૧
કીધેલું છે તિમિર શશીએ નાશ એવી નિશાઓ,
ફુવારાથી ભૂષિત કંઇ કંઇ શ્વેત સુંદિર ગૃહો; (

શ્લોક ૧

ભાનુ=સૂર્ય. મનોહારી=મનહર; સ્પૃહણીય. પુષ્પધન્વા=કામદેવ. વ્યયથી=વાપરથી. સમગ્ર=તમામ. નવાણો=જળાશયો.
પાઠાન્તર—એવો ઉષ્મા અતીવ ફૂંકતો ગ્રીષ્મ વ્યાપે પ્રિયે! આ.
ઉષ્મા=ગરમી. અતીવ=અત્યંત.

પિસાયેલી સુખડ, મણિ બ્હૌ જાતના શીત કાજે,
એ સૌ–પામે સરવ જનના ભોગને ગ્રીષ્મ માહે.—૨

સુવાસિતી મનહર અતિ સ્વચ્છ એવી અગાસી,
મુખોચ્છ્વાસે નિજ રમણીના, કંપતું મદ્ય, વ્હાલી;
ને વીણાનું મધુર ગીત, એ–ક્રમને નીપજાવે,
તેનો ગ્રીષ્મે અનુભવ લહે કામિઓ મધ્ય રાત્રે.—૩

કંદોરી ને વસન સહના પ્રૌઢ નિતંબ બિંબે,
હારે ઝુકયા, ભૂષણ સહના, ગંધ ચર્ચ્યા સ્તનોએ;
સ્નાને કાળા અંગ અંગ થતા મ્હેકતા કેશપાશે,
કામિનીઓ સખત ગરમી કામિઓની સમાવે.—૪

શ્લોક ૨

ગૃહો=મંદિરો–ઘરો. ભૂષિત=શણગારેલા. નિશાઓ=રાત્રીઓ.
ભોગને=ઉપભોગને. શ્વેત=ધોળુ–સફેદ.

બ્હૌ જાતના મણિ ચંદ્રકાન્તાદિ વિગેરે રત્નો. ચંદ્રકાન્તમણિ માટે એમ કહેવાય છે કે, જેવી રીતે સુર્યકાન્તમણિ–કાચ સુર્યમાં–તાપમાં ધરવાથી નીચે રાખેલું રૂ સળગે છે. તેવી રીતે ચંદ્રકાન્તમણિ–કાચ ખસ આદિ પડદાઓમાં બાંધવાથી શીતલતા પ્રસારે છે. ચંદ્રકાન્ત, ઇન્દ્રકાન્ત, સુર્યકાન્ત આદિ ઘણા પ્રકારના મણિ હોય છે એમ કહે છે.

પાઠાન્તર=ફુવારાથી ભુષિત વળી કૈં શુભ્ર આરામગારો, કેલી નિવાસો.

પાઠાન્તર=પીસેલું ચંદન ત્યમ મણિ ચંદ્રકાન્તાદિ શીતે.

લાક્ષા કેરા લલિત રસનો રંગ ઘાડો ભરેલા—
ચર્ણો, પે'ર્યાં નુપુર મધુરા એવી નિતંબીનીના,
પાદે પાદે અનુકરણ જે હંસ શબ્દોનું થાયે,
તેનાથી તો હૃદય જનના કામભીના કરાયે.—૫

જેમાં અર્પ્યાં જલકણ સમા ગૌર સુંદિર હારો-
એવા ટોચો યુત શીત રૂડા ગંધ ચર્ચેલ કુચો,
ને ગહ્નોની કનક રસના યુકત નિતંબ દેશો,
એ તો કોના મન નવ કરે વ્યગ્ર ગ્રીષ્મે અહો હો!—૬

કામેપૂરી, ધડક સ્તનની, યૌવના નારીઓને,
વ્યાપેલો છે નીકળી પસીનો દેહના સર્વ સાધે,
તેથી જાડા વસન ત્યજીને તેણીઓ ગ્રીષ્મ માહે,
ઝીણા વસ્ત્રો સ્તન પર ધરે ઘામથી છૂટવાને.—૭

શ્લોક ૫

લાક્ષા કેરા=લાખના ઝાડના, મેંદીના ઝાડના. નિતંબીની=ભારે અને ઢળતાં કુલાવાળી સ્ત્રી પાદે પાદે=ડગલે ડગલે લલિત=ઉત્તમ.

શ્લોક ૬

યુત=યુક્ત. કનક=સોનું. વ્યગ્ર=વિહ્વલ—આતુર. રસના=કંદોરો ટોચો=અણીઓ.

શ્લોક ૭

કામેપૂરી=કામાતુર. યૌવના=યુવતી; યુવાનીવાળી.
ધડક=ઉન્નત, અક્કડ વસન=વસ્ત્ર ઘામ—પસીનો—ઉકળાટ.

ભીંજાવેલા સુખડ જળના વીંજણાની હવાથી,
ને હારોની સર થકી વીંટાયેલ ગોળ સ્તનોથી,
સુવીણામાં લય થઈ જતા ગીતના મિષ્ટ નાદે,
ઊંઘ્યા જેવો મદન હમણાં જાગૃતિમાં લવાયે.—૮

આ ઋતુમાં ધવલ ભવનો કેરી આગાસી માંહે,
રાત્રી વિષે સુખથી ઊંઘતી યૌવનાનાં મુખોને;
ઇન્દુ, એકી–ટસથી નીરખી ખૂબ આતુર થૈને,
જાણે ફીકો લજવાઇ થતો ન્યૂનતાથી પ્રભાતે.—૯

ગોટેગોટા પ્રખર પવને ધૂળ જેમાં ઉડેલી,
ને ભાનુના સખત તડકે તપ્ત છે એવી પૃથ્વી;
પાંથિકોથી નજર ભરીને ના નિહાળી શકાતી,
પ્રિયા કેરા વિરહ અનલે દગ્ધ છે ચિત્ત તેથી.—૧૦

શ્લોક ૮
વીંજણો=પંખો. વીણા=ઊંચી વીણા અર્થાત્ કોમળ સ્વરની વીણા, બીન.
સર=શેર. લય=એકતાર થવું તે; ભીળાવી દેવું તે. મદન=કામદેવ.

શ્લોક ૯
ધવલ=ધોળાં. ભવનો=આગારો–મહેલો; ઘરો; બંગલા. ઇન્દુ=ચંદ્રમા.,
આગાસી=અગાસી; અગ્ગી. યૌવના=યુવાન સ્ત્રી.
ન્યૂનતાથી=ગાઢી રહ્યાથી; અધૂરાશથી.

શ્લોક ૧૦
તપ્ત=તપેલી. વિરહ=વિયોગ. દગ્ધ=બળેલા. પાંથિકો=મુસાફરો.
અનલે=અગ્નિએ.

આ ઋતુમાં સખત તડકે બ્હૌ તપેલા મૃગોનાં,
ભારે પ્યાસે અતિશય સૂકાં તાલવાં છે બનેલાં,
તેથી તેઓ ગગન સુરમા તુલ્ય તે ભિન્ન ન્યાળી,
દોડા દોડી વન વન કરે વારિ છે એમ ધારી.—૧૧

ગ્રીષ્મે વ્હાલી ! ભરપુર વિલાસે ભર્યા હાવભાવે,
મીઠાં હાસ્યે, તીરછી નજરે, પાંથિનાં દિલ માંહિ,
ઇન્દુરૂપી ભૂષણ ધરતી રમ્ય સંધ્યાની પેઠે,
કામિનીઓ મદન જલદી જાગૃતિમાં કરે છે.—૧૨

ભાનુ કેરા પ્રખર કિરણોથી અતિશે તપેલો,
ને ધીકેલી પથની રજથી ખૂબ દાઝી ઉઠેલો;
વારે વારે શ્વસન ભરતો, વાંકીચૂકી ગતિનો,
નીચા મુખો, ફણી મયુરની છાંયમાં બેસી જાતો.—૧૩

શ્લોક ૧૧

મૃગો=હરિણો. ભારેપ્યાસે=મોટી તરસથી. સુરમા=કાજળ; અંજન. વારિ=પાણી. ધારી=માની; લહી. ભિન્નન્યાળી=કે તેથી જુદુ જોઈ.

શ્લોક ૧૨

હાવ=મુખ ઉપરના વિકાર. ભાવ=ચિત્તના વિકાર. રમ્ય=સુંદર. મદન=કામદેવ. તીરછી નજરે=કટાક્ષે. પાંથિ=મુસાફર. ઇન્દુ=ચંદ્ર. ભૂષણ=શણગાર.

શ્લોક ૧૩

પથની=રસ્તાની. રજથી=ધૂળથી. શ્વસન=મુખમાં પવન લેવો તે શ્વાસ. છાય=છાયા.

ભારે પ્યાસે શ્રૂર બતવવાના પ્રયત્નો તજેલો,
વારે વારે શ્વસન ભરતો, ખૂબ ફાડેલ મોંનો;
જીહ્વાવાળો ચલિત, હલતી કેશવાળી ભરેલો,
હસ્તીઓ છે સમીપ તદપિ કેશરી ના હણુતો.—૧૪

સૂકા કંઠે નીકળી પડતી હાંફથી લાળવાળા,
ભાનુ કેરા પ્રખર કિરણે ખૂબ ધીકી ઉઠેલા;
ભારે પ્યાસે પીડિત થયલા, પાણીની આશવાળા,
હસ્તીઓ સૌ મૃગપતિ થકી ના લગારેય બ્હીતા.—૧૫

અગ્નિ જેવા ધગધગ થતા, સૂર્યના કિરણોએ,
દેહે, ચિત્તે શ્રમિત મયૂરો, છેક પોતાની પાસે–
પોતાકેરી પીંછ તણી કળામાંહી મોઢું મૂકેલા–
ભુજંગોને, કદિ નવ હણે હે પ્રિયા! આ ઋતુમાં.—૧૬

શ્લોક ૧૪

પાઠાન્તર—ચંચળ જીભો=જીભ હલાવ્યા કરતો એવો. કેશવાળી=ગરદન ઉપરના વાળ. હસ્તીઓ=હાથીઓ. કેશરી=સિંહ.

શ્લોક ૧૫

આશવાળા=ઇચ્છાવાળા. મૃગપતિ=સિંહ.
ધીકી ઉઠેલ=અતિ તપેલા. પ્યાસે=તરસથી.

શ્લોક ૧૬

શ્રમિત=થાકેલા. મયુરો=મોર. કળા=મોર પિંછાં ઉચાં કરી ચક્ર કરે છે તે. ભુજંગો=સર્પ.

ભદ્રા કેરી જડ યુત સૂકા પંકવાળા તડાગે,
મોટા લાંબા દશન સમૂહે ખોદતું હોય ત્યારે;
કાન્તિવાળા ઝલકિત રવીએ તપાવેલું ભારે,
દેખાયે છે જતું ભૂતલમાં ભૂંડનું ઝુંડ જાણે.—૧૭

ભાનુ કેરા અતિશય તીણા કિરણોના સમૂહે,
ખ્હૌ ધીકેલો, તન પર શીળો શોધતો ભેક ગ્રીષ્મે;
પાણીવાળા કીચડ યુત, કાસાર માહેથી તીરે,
ઠેકી બેસે તૃષિત ફણીની ફેણના છત્ર નીચે.—૧૮

જો ! અન્યોન્યે પીડન કરવા બાટકેલા ગજોએ,
કાસારેથી યૂથ કમળનાં ખેંચી કાઢયાં બધાંએ;
કીધાં મુવા સમ મીન, ઊડી છે રહ્યાં સારસો ખ્હી,
ડેકાવાળુ સરવર કર્યું પંકને ખૂંદી ખૂંદી.—૧૯

શ્લોક ૧૭

ભદ્રા=વિરણ-વિરભાગ-ચીડો એક જાતનું ઘાસ, કે જે સુંગધીત છે. દશન=દાંત. ભૂતલમાં=ભૂગર્ભમાં.

શ્લોક ૧૮

ધીકેલો=તપેલો. શીળો=છાંયડો. ભેક=દેડકો. કીચડ=કાદવ. યુત=યુક્ત. તૃષિત=તરસ્યો. ફણી=સાપ.

શ્લોક ૧૯

કાસાર=સરોવર. ગજોએ=હાથીઓએ. યૂથ=જાળાં. મીન=માછલાં. સારસ=એક જાતના પક્ષી જોડાબંધ રહે છે તે. ડેકાવાળુ=ડોળુ; મેલુ.

માથા કેરા મણિની પ્રસરી કાન્તિ ભાનુ પ્રભાથી,
ને વાયુને લપ લપ થતી ચૂસતો બે જીભોથી;
ભાનુ તાપે, ગરલ અનલે, બીકી ઉઠેલ એવો,
તૃષાતુરો ફણી નવે હણે વ્હાલી ! મણ્ડૂક યૂથો.—૨૦

પ્રીણે, લાળે ભરચક ભર્યું મુખ સંપુટ જેનું,
રાતી જીભો લટકી રહી છે, છે ઊંચા મુખ એવું;
પાણી જોતું અતિશય તૃષાતુર ભેંસોનું ટોળું,
જોને વ્હાલી ! ગિરિ તણી ગુફામાંથી બાહેર આવ્યું.—૨૧

ફેલાયલા દવથી તૃણના દગ્ધ અંકુરવાળા,
ને વાયુની પ્રખર ગતિથી શુષ્ક પર્ણો ખરેલા;
ભાનુ કેરા સખત તડકે વારિ સુકાયલા, એ-
જોવાતા સૌ દૂરથી વનના ભાગ ભીતી કરે છે.—૨૨

શ્લોક ૨૦

પ્રભા=તેજ. ગરલ અનલે=ઝેરના અગ્નિએ. તૃષાતુરો=તરસથી વ્યાકુળ
મણ્ડૂક=દેડકા-દાદુર. ફણી=સાપ. ગરલ=ઝેર.

શ્લોક ૨૧

મુખ સંપુટ=મુખના બે જડબાનો એકત્ર થયેલો ભાગ. ગિરિ=પહાડ;
ગુફા; કંદરા; ખીણ. તૃષાતુર=અતિ તરસ્યું.
પાઠાન્તર=જોને વ્હાલી ! ગિરિ કુહરથી નીકળી બ્હાર આવ્યું.

શ્લોક ૨૨

દવ=અગ્નિ. અંકુર=કણગા; અંકુર. ગતિથી=વેગથી.

પક્ષી યૂથો દલ વગરના વૃક્ષમાં બેસી હાંફે,
ને થાકેલું કપિકુલ, ગિરિ કંદરામાં લપાયે;
સર્વસ્થાને જૂથ ગવયનું વારિ ચ્હાતુ ભમે છે,
કૂવામાંથી સરળ શરભો પાણી જોરે ગ્રહે છે.—૨૩
ચોખ્ખા-ખીલ્યા નવ કુસુંભશા, સિન્દુરી કાન્તિવાળા,
વાયુ કેરી પ્રબળ ગતિથી વેગવાળા બનેલા;
વેલી ટોચે તરુ વિટપમાં ભેટવા વ્યગ્ર થાતા,
અગ્નિએથી ભૂમિ બળી રહી વેગથી ચોદિશામાં.—૨૪

શ્લોક ૨૩

દલ=પાંદડા. વૃક્ષ=ઝાડ. કપિ=વાંદર. કુલ=ટોળુ. કંદરા=દરી; ગુફા.
ગવય=એક જાતના પ્રાણી. શરભો=એક જાતનાં કાલ્પનીક આઠ પગનાં પ્રાણી

શરભ:—આ પ્રાણી માટે સ્વર્ગસ્થ રા. કિલાભાઇ ઘનશ્યામ પૂર્વ મેઘદૂતમાં અનુવાદ શ્લોક–૫૭માં સિંહથી પણ બળવાન પ્રાણી તરીકે લેખે છે. તે ગ્રંથના મૂળ કર્તા કવિવર કાલીદાસે પણ તેના મુળ શ્લોકમાં તેવો ભાવ બતાવ્યો છે. તેમાં ' મેઘની ગર્જના સહન ન કરનાર પ્રાણી તરીકે વર્ણન આ પ્રાણી માટે કર્યું છે." જ્યારે આ શ્લોકમાં કૂવામાંથી પાણી બહાર કાઢનાર તરીકે આ પ્રાણીના સંબંધમાં લખ્યું છે. ત્યારે કોસમાં જોડવા જેવું ગરીબ પ્રાણી ગણવુ પડે છે અથવા તો પાણીથી ભીડી કૂવામાંથી પાણી બહાર કાઢે છે એમ અર્થ નીકળે છે. આ પ્રાણી માટે કોઇ જગ્યાએ ખાસ નિર્ણય જણાતો નથી તેથી પાઠાન્તર શ્લોક લખ્યો છે.

પાઠાન્તર=કૂવે પાણી સરળ શરભો જોરથી બહાર કાઢે. અથવા
કૂવામાંથી સરળ શરભો પાણી જોરે પીવે છે.

શ્લોક ૨૪

કુસુંભ=એક જાતનુ ફૂલ ઝાડ કે જે પીળાશ પડતુ સુર્ય ફૂલ પણ કહે છે.
વેલી ટોચે=વેલીની ડુંખોમાં. તરુ=વૃક્ષ. વિટપ=ડાળી.
પાઠાન્તર=વેલી ટોચે તરુ વિટપમાં ભેટી ઘેલા થયેલા.
અગ્નિએથી જલદ બળી રૈ છે ભૂમિ ચોદિશામાં.

વાયે વાધ્યો દવ ધ્વનિ કરે ગિરિની કંદરામાં,
વિકાસે છે પટુ સ્વર વડે શુષ્ક વંશસ્થલીમાં;
વૃદ્ધિ પામી ક્ષણ ક્ષણ મહીં ઘાસ વિષે વધે છે,
છેલ્લા ભાગો ઉપર બળતો મૃગ યૂથો નસાડે.—૨૫

વાધેલો છે અતિશય ખરે! શાલ્મલીના વનોમાં,
વિકાસે છે પીત કનક શો વૃક્ષની પોલણોમાં;
પાકાં પાનાં યુત વિટપના વૃક્ષથી ઊછળે છે,
વાયે પ્રેર્યો અનલ સઘળા વિપિનાન્તે ભમે છે.—૨૬

હાથી, સિંહો, ગવય, દવથી ખૂબ દેહે તપેલા,
વૈરી ભાવો ત્યજી સુહૃદની પેઠ ભેગા મળેલા;
અગ્નિકેરા દુઃખથી જલદી કંદરાથી ખસીને,
ખ્હોળા ભાઠા યુત સરિતનો પ્રેમથી આશરો લે.—૨૭

શ્લોક ૨૫
ધ્વનિ=અવાજથી. ગિરિ=પહાડ. કંદરા=ગુફા-દરી. પટુ=તીણું. શુષ્ક=સૂકી. વંશસ્થલી=વાંસની જગ્યા. છેલ્લા ભાગો=વનના છેડા.
પાઠાન્તર=પાકાં પાનાં યુત વિટપના વૃક્ષથી જલ્દી દોડે.

શ્લોક ૨૬
શાલ્મલી=સમડી ઝાડ. પીત=પીળો; ગૌર. યુત=યુક્ત. વિટપ=ડાળી. અનલ=અગ્નિ. વિપેનાન્તે=વનના છેડા સુધી. પોલણ=કોટર.

શ્લોક ૨૭
સુહૃદ=મિત્ર. કંદરા=ગુફા-કરાડ-દરી-ખીણ. સરિત=નદી. આશરો=આશ્રય.

વ્યાપેલાં છે નીર કમળથી, પાટલિ બોથી રૂડો,
છે છંટાવો સુખદ જલના, સેવ્ય ચંદ્રાંશુ હારો;
એવો તારો સુખથી યુવતી સાથ નિદાઘ કાલ,
ગચ્ચી માંહે મધુર ગીતથી થાવ રાત્રે પસાર.—૨૮

શ્લોક ૨૮

નીર=પાણી. પાટલિ=એક ફૂલઝાડ. સુખદ=સુખ કરનાર.
બો=સુવાસ. સેવ્ય=ભોગ્ય; ભોગવવા લાયક. રૂડો=સુંદર.
ચંદ્રાંશુ=ચંદ્રનાં કિરણ. નિદાઘ=ગ્રીષ્મ. ગચ્ચી=અગાસી.

વર્ષાઋતુ વર્ણન

સર્ગ ૨ જો

વજ્રોકેરા ભીષણ ધ્વનિ શા વ્હાલી ! દુંદુભિવાળો,
ને માતેલા ફર ફર ભર્યા મેઘ શા હાથીવાળો;
કામિઓને વધુ પ્રિય, અતિ ઊજળી કાન્તિવાળો,
આવ્યો વર્ષા સમય ભૂપની પેઠ વિદ્યુતધ્વજાનો.—૧

કો સ્થાને છે અતિશય નીલા પદ્મ પત્રો શી કાન્તિ,
ને ગર્ભિણી ચુચુક સમ છે કાન્તિ કો સ્થાનમાંહી;
કાલ્વેલા કાજળ ઢગ સમી કાન્તિકો સ્થાનમાં છે,
એવા મેઘો થકી ગગન સર્વત્ર ઘેરાયલું છે.—૨

વારિકેરા બહુ વજનથી ખૂબ નીચા નમેલા,
ને યાચેલા અતિ તૃષિત પક્ષી જૂથે ચાતકોના;
બે શુમારે ભૂતલ પર ધારાથી વૃષ્ટિ કરંતા,
મેઘો ધીમે ગતિ કરી રહ્યા ગર્જના મીઠી દેતા.—૩

શ્લોક ૧
ભીષણ=ભયંકર; ઘોર. દુંદુભિ=ભેરી; નગારૂ. ફરફરભર્યા=જલકણ ભર્યા.

શ્લોક ૨
નીલા=આસમાની ગળીના રંગ જેવા કાળા. ચુચુક=સ્તનની ડીંટડી.
પાઠાન્તર=એવા મેઘો થકી નભ બધુ વ્યાપ્ત છે સર્વસ્થાને.

શ્લોક ૩
ચાતક=એક જાતનું પક્ષી જે વર્ષાદનું પાણી પી રહે છે.

વિદ્યુત્‌રૂપી પણછ સહના ચાપને ધારનારા
ને વજ્રોના ભીષણ ધ્વનિશા ઘોર દુંદુભિવાળા;
મેઘો વ્હાલી! પડી પ્રખર ધારા રૂપી ઉગ્ર બાણે,
પાંથિકોના વિરહી દિલને ખૂબ પીડા કરે છે.—૪

વ્યાપેલી છે–નવીન ફૂટતી કંદલીના દલોએ,
ને વીંધેલા વિદુર મણિ શા ઘાસના અંકુરોએ;
એવી પૃથ્વી નિજ ઉપરની ઇન્દ્ર ગોપેથી શોભે,
રાતા પીળા મણિથી શણગારેલી પત્નિની પેઠે.—૫

હવે ઘેલું સતત મધુરા મેઘ નાદે થયેલું,
ફેલાવેલા પીછ સમૂહથી ખૂબ શોભી રહેલું;
વિલાસી ચુમન ત્યમજ આલિંગને વ્યગ્ર એવું–
શોભે વર્ષા મહીં મયુરનું ટોળું નૃત્યે મચેલું.—૬

શ્લોક ૪

પણછ=ધનુષની દોરી; પ્રત્યંચા. ચાપ=ધનુષ.

શ્લોક ૫

કંદલી=વજદંતી એક જાતની વનસ્પતી. દલ=પાન.
વિદુરમણિ=વૈદુર્યમણી. ઇન્દ્રગોપ=વર્ષા સમયમાં જમીન ઉપર થનારી ગોકળ ગાય કહે છે તે.

શ્લોક ૬

મયુર=મોર–કલાપિ.

ડોળાયેલા જળ થકી વધેલા અતિ વેગવાળી,
જન્માવીને જળ ઘૂમરીઓ વિભ્રમો રૂપ મોટી;
દુષ્ટસ્રીઓ સમ, દ્રય તટે વૃક્ષને પાડી દેતી,
વર્ષામાંહે ત્વરિત નદીઓ જાય છે અબ્ધિમાંહી.—૭

ચારુનીલા મૃદુલ ફૂટતા અંકુરો યુક્ત કે જે,
ખુંચેલા છે હરિણી મુખથી; એ તૃણોના સમૂહે;
ને ફુલ્યાં નવીન દલના વૃક્ષથી શોભિતાં છે,
એવાં વિંધ્યાચળ વન હરે છે જનોના દિલોને.—૮

પદ્મો જેવાં ચલ નયનથી શોભિતા મુખવાળા,
ને મેઘાનો ગડગડ થતા નાદથી બ્હી ગયેલા;
સારંગોથી, અટવી સ્થળ છે વ્યાપ્ત સૌ રેતીવાળાં,
તે દેખીને દિલ સહજમાં થાય છે ઉત્કલિકાં.—૯

વારે વારે અતિશય ઊંચી ગર્જનાઓ કરંતા,
મેઘે, ઘાઢા તિમિરમય કીધેલી યે રાત્રીઓમાં;

શ્લોક ૭
ઘૂમરીઓ=ભ્રમણો દ્રય=બે તટ=કિનારા વિભ્રમો=વિલાસ
મુક્ત હાવભાવો તરુ=વૃક્ષ–ઝાડ ત્વરિત=જલદી અબ્ધિ=સમુદ્ર

શ્લોક ૮
મૃગી=હરણી ખુંચેલા=ચરેલા, ખાધેલા, ક્ષત

શ્લોક ૯
સારંગો=મૃગો–હરિણો અટવી=વન ઉત્કલિકા=આતુરતાવાળાં

દેખાડેલા વીજળી સર્ખાંએ શેરીના માર્ગ માંહે,
ચાલી જાયે રુચીભરી અભિમારિકાઓ ઘણીએ.—૧૦

આ ઋતુમાં જલધર તણા ભીમ ગંભીર નાદે,
ને વિદ્યુતે અધીર થયલી ચિત્તમાંહે અતિશે;
એવી સ્ત્રીઓ પ્રીતમ અપરાધી છતાં તેહ સંગે,
આલિંગે છે દૃઢ શયનમાં રાખી છેટું ન અંગે.—૧૧

ઊનાં ઊનાં કમળ સરખા નેત્રના આંસુઓથી–
ભીજાયેલા વર દલ સમા બિંબ શા ઓષ્ઠવાળી;
ને ત્યાગ્યાં છે ભૂષણ સઘળા, હાર, ગંધાદિ એવી–
પાંથિકોની બની રહી પ્રિયા સૌ નિરાશા ભરેલી.—૧૨

પાંડુવર્ણું કીટક તરણાં ને ધૂળે આવરેલું,
ને ભૂજંગો સમ ગતિ કરી વાંકુંચૂકું વહેતુ,

શ્લોક ૧૦

તિમિર=અંધકાર. અભિમારિકા=આઠ પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે તે પૈકીની એક. વાયદા મુજબ જનારી; સંકેત મુજબ જનારી.

શ્લોક ૧૧

વિદ્યુતે=વીજળીઓએ. જલધર=મેઘ. ભીમ=ઉગ્ર. અધીર=આતુર. ગંભીર=ધાડ.

શ્લોક ૧૨

દલ=પાદડાં. ગંધાદિ=ચંદન વિગેરે સુગંધીત દ્રવ્ય.

ને જોયેલું ભયભીત ઘણાં દેડકાંનાં યૂથોએ,
એવું વર્ષા તણું જલ નવું ચાલ્યું જાયે નિચાણે.—૧૩

પુષ્પો પત્રો વિહીન નલિની ઉપરેથી ખસીને,
હર્ષઘેલા ભ્રમર મધુરા નાદ સાથે ધસીને;
નાચીરે'તા શિખિ તણી કળાચક્રમાં મૂઢ ઘુસે,
પ્યારી ! જાણે નૂતન કમળો એ હશે એવી આશે.—૧૪

વ્હાલી ! તાજા ઘન નિનદથી, ગર્વવાળા બનેલા–
વારે વારે ગરજી ઊઠતા જંગલી હાથીઓનાં–
કુંભસ્થાનો કુવલય તણી નિર્મળી કાન્તિ જેવાં,
વ્યાપેલાં છે મદ જળ અને ભૃંગ વૃંદથી પૂરાં.—૧૫

ધોળાં પક્ષો સમ જલધરે પથ્થરો છે ચૂમેલા,
ચોમેરેથી વહન કરતા નિર્ઝરાથી ભરેલા;
ને નાચંતા મયુર યૂથથી ખૂબ શોભી રહેલા,
એવા અદ્રિ જન દિલ કરે હે પ્રિયા ! હર્ષઘેલાં.—૧૬

શ્લોક ૧૩
પાંડુવર્ણું=ફીકું; ઘેરૂં મેળાશ પડતું. કીટક=જીવડાં. તરણું=ઘાસના ટૂકડા. ભૂજંગ=સાપ. નીચાણે=ઢોળાવમાં; નીચી જગ્યા તરફ.

શ્લોક ૧૪
નલીની=કમલિની. ભ્રમર=ભૃંગ–ભમરા–ષટ્પદ.

શ્લોક ૧૫
કુંભસ્થાન=ગંડસ્થળ. વૃંદ=ટોળાં. ઘન=મેઘ.
નિનદથી=ગર્જનાથી; અવાજથી. ગર્વવાળા=મદવાળા.

શ્લોક ૧૬
નિર્ઝરા=ઝરાઓ. યૂથ=ટોળાં.

નીપો, સર્જો, વીરતરુ તથા કેતકી ને કદંબો–
ધ્રૂજાવીને મસ મસી રહ્યો તેમના પુષ્પથી, જો !
ને શું ઠંડો જલકણ ભર્યાં મેઘ સંગે થયેલો !
વ્હાલી ! એવો પવન, ન કરે ચિત્ત કોનાં અધિરાં.—૧૭

શ્રોણિકેરા તટ સુધી પડેલા રૂડા શ્યામરંગી,
સુવાસિતાં ફુલથી શણગારેલ કેશો વડેથી;
હારોવાળા સ્તન થકી અને મદ્યવાળાં મુખોએ,
કામિનીઓ સજીવન રતિ કામિઓનો કરે છે.—૧૮

શોભે જેને સુરધનુ તથા વેલી શી વીજળીઓ,
છે ઝુકેલા જલ વજનથી ચારુ એવા જીમૂતો;
ને કંદોરી મણિ કુંડલથી શોભતી ગૌર સ્ત્રીઓ,
એ–પાંથિનાં હરણ કરી લે સામટાં ચિત્તડાંઓ.—૧૯

શ્લોક ૧૭

નીપ=કદંબ }
કદંબ=નીપ } બંન્નેમાં સૂક્ષ્મ ભેદ છે=એક જાતનાં ફુલઝાડ

કેતકી=કેવડો વીરતરુ=અર્જુન નામક ઝાડ સર્જ=એક ફુલઝાડ.

શ્લોક ૧૮

શ્રોણિ=થાપો—નિતંબ મદ્ય=મદિરા–આસવ રતિ=કામદેવ.

શ્લોક ૧૯

ચારુ=સુંદર સામટા=એકી સાથે જીમૂતો=મેઘો
પાઠાન્તર=આકર્ષે છે પથિક જનનાં સામટાં દિલ એ તો.

ગૂંથી પુષ્પે નવ બકુલનાં નીપ ને કેવડાનાં,
માળાઓને શિર પર ધરે યોષિતા આ ઋતુમાં;
દિલે રૂચ્યાં કકુભ તરુની માંજરોથી રચેલાં,
કર્ણો કેરા ધરતી ઉપલા ભાગ માંહે, ઘરેણાં.—૨૦

છે ચર્ચેલાં પ્રચુર અગરુ યુક્ત ગંધેથી અંગો,
ને પુષ્પોનાં ભૂષણ થકી છે મ્હેંકતા કેશપાશો;
એવી સ્ત્રીઓ ત્વરિત, સુણીને મેઘનાદો પ્રદોષે,
શૈયા ગૃહે જતી, ભવનના મુખ્યભાગો ત્યજીને.—૨૧

ઊંચા, નીલા કમલ દલ શા, વારી ભારે નમેલા,
કંપાયેલા મૃદુલ પવને, ચાલતા મંદ એવા;
મચ્છોવાળા જલધર વડે; પાંથિકોની સ્ત્રીઓનાં-
દિલો જાણે પથિક વિરહે વ્યગ્રતાથી ઘવાયાં.—૨૨

શ્લોક ૨૦

બકુલ=બોરસલી માંજરો=મંજરીઓ યોષિતા=યુવાન સ્ત્રીઓ રચેલાં=બનાવેલાં.

શ્લોક ૨૧

પાઠાન્તર=ચર્ચેલાં, બ્હો નીલ અગરુના યુક્ત ગંધેથી અંગો. અગરુ=કાલાગર અથવા કાલુ અગરુ પ્રદોષ=સાયંકાળ કેશપાશ=અંબોડો.

શ્લોક ૨૨

ઊંચા=ઉન્નત દલ=પાન મૃદુલ=કોમળ-ધીમા. વારિ=પાણી મચ્છોવાળા=સુરધનુવાળા-ઇન્દ્રચાપ=મેઘધનુષવાળા.

નાઠો જેનો નવ જળ તણા છંટકાવેથી તાપ,
ને પુષ્પાળાં નીપ થકી બન્યો ખુશ એવો વનાન્ત;
નાચે જાણે બહુ પવનથી કંપતી ડાળી વૃક્ષે;
હસ્તો જાણે મધુરુ મધુરુ કેતકી કંટકીએ.—૨૩

મેઘો કેરી સમૂહ ધરતો કાલ આ કાન્ત પેઠે,
સ્રીના કાને ભૂષણ નીપનાં વિકસેલાં ચઢાવે;
ને ખીલેલાં નવ મુકુલનાં, માગધિ, માલતીનાં-
પુષ્પોવાળી, નવબકુલની માળ ઘાલે શિરોમાં.—૨૪

સ્રીઓ–ઉંચા કુચની અણીએ ઘાલતી હાર સેરો,
ને ઢાંકે છે ધવલ દુકૂલે ભવ્ય શ્રોણિ પ્રદેશો;
ધારે, ભાગે લલિત વલીના, મધ્યમાં રોમરાજી,
કે જે, તાજાં જલકણ સિંચેથી બનેલી રસાળી.—૨૫

શ્લોક ૨૩
કંટકીએ=કાંટાઓએ હસ્તો એમ અનવય છે.
શ્લોક ૨૪
મુકુલ =
માગધિ= એક જાતનાં ફુલઝાડ છે
માલતી=
બકુલ=બોરસલી માળ=માળા શિરોમાં=માથામાં
પાઠાન્તર, પુષ્પોવાળા, નવબકુલના હાર ઘાલે શિરોમાં.
શ્લોક ૨૫
કુચ=સ્તન અણીએ=અગ્રે-ટોચે દુકૂલ=રેશમી બારીક વસ્ત્ર-પટકૂળ
ધારે=ધારણ કરે-વલી=ત્રિવલી-સ્રીઓના પેટ ઉપર ત્રણ કરચલી પડે છે તે. ભાગે=વિભાગે રોમરાજી=રુવાટાંની પંક્તિ

ધારે, તાજા જલકણ તણા સંગથી શીતતાને,
ચારુગંધે મઘમઘ થતો કેવડાની રજોએ;
ને હીંચોળે દ્રુમ કુસુમના ભારથી બ્હો નમેલાં,
એવો વાયુ હરણ કરતો ચિત્ત પાંથિક કેરાં.—૨૬

આ છે મોટું શરણ નિજનું એટલો હેતુ જાણી,
વારિ ભારે લચકી ગયલા મેઘ; વર્ષાવી વારિ;
ગ્રિષ્માગ્નિની અતિશય તીણી જ્વાળથી ઉપજેલા-
દાહો, જાણે શીતલ કરતા હોશથી વિંધ્યકેરા.—૨૭

કામિનીનો દિલહર, બહુ ગુણથી રમ્ય એવો,
-નિર્વિકારી, તરુ વિટપ ને વેલીના મિત્ર જેવો;
ને પ્રાણીના જીવન રૂપ આ કાલ વર્ષાઋતુનો,
પૂરો તારાં ખસૂસ કરીને ચિત્ત વાંચ્છિત સુખો.—૨૮

શ્લોક ૨૬
ચારુગંધે=સુગંધથી રજોથી=રજકણથી-કેસરોથી
શ્લોક ૨૭
શરણ=આશ્રયસ્થાન જ્વાળ=શિખા-જ્વાળા દાહો=બળતરા.
શ્લોક ૨૮
ખસૂસ=ખાસ વાંચ્છિત=ઇચ્છિત.

શરદ વર્ણન

સર્ગ ૩ જો

કાશાંશુકા, નવીન ખીલતા પદ્મ શી રમ્ય વક્ત્રા,
છે શોભિતી નુપૂર સ્વરથી મસ્ત હંસ ધ્વનિ શા;
છે ગાત્રોના અવયવ રૂડા પક્વ શાલિ શું ટેડા,
એવી આવી શરદ નવઢી પત્નિ શી રમ્ય રૂપા.—૧

ધોવ્યાં-હંસે ઉદક નદીનાં, કુમુદોએ તડાગો,
ને પુષ્પોથી લચકી ગયેલા સપ્તપર્ણે વનાન્તો;

શ્લોક ૧

પાઠાન્તર ૧

કાશાંશુકા, સુભગ વદના ખીલતા પદ્મ રૂપી,
છે શોભિતી નુપુર સ્વરથી હંસના નાદ રૂપી;
પાકેલી ડાંગર રૂપી નમેલા રૂપ ગાત્રવાળી,
પ્યારી! આવી શરદ નવલી પત્નિ પેઠે રૂપાળી.

પાઠાન્તર ૨

કાશાંશુકા વિકસિત રૂડા પદ્મ શા મુખવાળી,
ને શોભિતી નુપુર રવ શા મસ્ત હંસ સ્વરેથી;
પાકેલી ડાંગર સમ નમ્યાં ફૂટડાં ગાત્રવાળી,
એવી બેડી શરદ નવલી પત્ની જેવી રૂપાળી.

વક્ત્રા=મૂખવાળી સુભગ=સુંદર શાલિ=ડાંગર-ધાન્ય કાશાંશુકા=દરભ રૂપી વસ્ત્રવાળી ટેડા=નમેલા-વક્ર રૂપા=રૂપવાળી

ધોળ્યી–પૃથ્વી દરલ ફૂલડે, રાત્રીઓ ચંદ્રમાએ,
ને ધોળ્યાં છે ઉપવન બધાં માલતીના ફૂલોએ.—૨

જેને કાંચી, ડગમગ થતી રમ્ય શ્રોણી રૂપી છે,
હારો, તીરે ધવલ વસતાં પક્ષી પંક્તિ રૂપી છે;
ને વિશાળાં પુલિન, ઉરુ નિતંબ બિંબો રૂપી છે,
વ્હાલી ! એવી સરિત, પ્રમદા પેઠ ધીમે વહે છે.—૩

ધોળા, કોકો સ્થળ મહીં રૂપા, શંખ, મૃણાલ જેવા,
વારિ ત્યાગે લઘુ બની બહુ રીત ચાલી રહેલા–
વાયુ વેગે ગમન કરતા મેઘથી, વ્યોમ જાણે–
ઢોળાતા કો રુચિર ચમરે નૃપ પેઠે જણાયે.—૪

શ્લોક ૨

ઉદક=જળ–પાણી સપ્તપર્ણ=સાત પાનના ઝૂમખા વાળુ ઝ.ડ
વનાન્તો=વનના છેવટ સુધીના ભાગો તડાગો=તળાવો
ઉપવન=આરામગાહ–બગીચા કુમુદ=શ્વેત કમળ–પોયણું

શ્લોક ૩

કાંચી=કંદોરી–મેખલા શ્રોણી=માછલી પુલિન=આરો ઉરુ=પ્રૌઢ–
મોટાં–પુષ્ટ–ઉમદા સરિત=નદી

શ્લોક ૪

મૃણાલ=કમળતંતુ વારિ ત્યાગે=પાણીના ત્યાગથી ચમર=ચામર
–ચામર નૃપ=રાજા

કાલ્વેલા કાજળ ઠગ સમી કાન્તિવાળું સુવ્યોમ,
બંધૂકીના નવ કુસુમથી રક્ત દેખાતી ભોમ;
પાકેલી ડાંગર થકી ભર્યાં ખેતરો કેરી વાડ્યો,
હર્ખાવે ના મન મહી પરે કોણ સુવાનનું કો'.—૫

ડાળો જેની મધુર પવને વ્યાસ ચારુ વિશાળી,
ને મૃદુ છે દલની અણીઓ પુષ્પ ઝ્હો લાગવાથી;
પીવાયેલા મદી ભ્રમરના, મદ્યથી છે ચૂવેલો,
વિદારે ના કવણ દિલને વ્હાલી! કુદ્દાલ એવો.—૬

તારાઓના સમૂહ રૂપ રૂડું ઘરેણું ધરંતી,
ને મેઘોની અટકથી છૂટેલા શશી મૂખવાળી;
જ્યોત્સ્ના રૂપી દુકૂલ ધરતી નિર્મળી, એવી રાત્રી,
બાલાનારી સમ પ્રતિદિને છે રહી વૃદ્ધિ પામી.—૭

શ્લોક ૫

કાજળ=અંજન વ્યોમ=આકાશ બંધૂકી=એક જાતનું ફૂલઝાડ—બંધૂકડી. ભોમ=પૃથ્વી રક્ત=રાતી

શ્લોક ૬

વ્યાપ્ત=વ્યાપેલી ચારુ=સુંદર મૃદુ=કોમળ દલ=પાંદડાં મદી=મસ્ત ભ્રમર=ભૃંગ—ભમરો મદ્ય=દારૂ ચૂવેલો=નીગળેલો વિદારે=ચીરે—આતુર કરે કુદ્દાલ=કોવિદાર—એક ઝાડ

શ્લોક ૭

તારાઓના=નક્ષત્રોના જ્યોત્સ્ના=ચાંદની પ્રકાશ શશી=ચંદ્ર
પાઠાન્તર=મેઘો કેરી અટકથી છૂટ્યા ચંદ્ર શા મૂખવાળી

કાદંબો સારસ સમૂહથી વ્યાપ્ત જેના કિનારા,
છે તોડેલી કંઇ, બતકની ચંચુથી વીચિમાળા;
ને પદ્મોની રજથી થઇ છે રાતી, એવી નદીઓ,
આજુબાજુ હરખ જનને દે કરી હંસ શબ્દો.—૮

આનંદીતો, શીત સીકરનાં વારિ વર્ષાવનારો,
રશ્મિ જેના હૃદયહર, ચક્ષુ પ્રિય ચંદ્ર એવો;
વિંધાયેલી, પતિ વિરહના કારમા ઝેરી બાણે,
સ્ત્રીઓ કેરા મૃદુલ તનને, દાહ અત્યંત દે છે.—૯

ઝુલાવંતો ફલ થકી નમ્યા ધાન્ય કેરા સમૂહો,
ડોલાવંતો કુસુમ વજને ઝૂકતાં શ્રેષ્ઠ વૃક્ષો
ધ્રુણાવંતો વિકસિત રૂડાં પદ્મવાળી નલિની,
એવો વાયુ યુવક દિલને ખાસ દે છે ચળાવી.—૧૦

છે શોભિતાં મદ થકી છકયાં હંસનાં યુગલોએ,
વીચિમાળા પ્રસરી રહી છે ભોરના મંદ વાયે;

શ્લોક ૮
કાદંબ=કલહંસ સારસ=એક જાતનાં ધોળાં પક્ષી બતક=પાણીમાં તરનાર–ડૂબકી મારનાર પક્ષી–પ્રાણી. વીચિમાળા=તરંગોની હારો–પાણીમાં થતી તરંગ હારો

શ્લોક ૯
સીકર=જલકણ–છાંટાની ફરફર રશ્મિ=કિરણ દાહ=બળતરા મૃદુલ=કોમળ

શ્લોક ૧૦
કુસુમ વજને–પુષ્પના ભારથી ઝૂકતાં=નમેલાં નલિની=કમલિની ચળાવી=હલાવી

ને ખીલેલાં વિવિધ કમળોથી વિભૂષિત એવાં–
એકાએકે સરવર કરે નિર્મળાં ચિત્ત ઘેલાં.—૧૧
દેખાયે ના સુરધનુ હવે મેઘના ગર્ભમાંહે,
ને આકાશે ધ્વજ રૂપ વળી વીજળીના ઝબુકે;
કંપાવે ના નભ બગલીઓ પાંખ કેરી હવાથી,
નિહાળે ના ગગન તરફે ઉચ્ચ મુખા કલાપિ.—૧૨
નૃત્યક્રીડા હીન મયુરને ત્યાગીને શંબરારિ,
ગાવાવાળા મધુર ગીત હંસો કને જાય દોડી;
ત્યાગી નીપાર્જુન કુટજ સર્જો કદંબો તરુને,
પુષ્પોત્પત્તિ તણી બધી વસી ચારુતા સપ્તપર્ણે.—૧૩

શ્લોક ૧૧
યુગ્મોએ=જોડાએ વીચિમાળા=પાણીમાં થતી તરંગોની હારો–તરંગ હારો ભોરના=પરોઢિયાના મંદ=મૃદુલ–ધીમા
વિવિધ=અનેક પ્રકારનાં વિભૂષિત=શણગારેલાં.

શ્લોક ૧૨
સુરધનુ=મેઘધનુષ નભ=આકાશ ગર્ભમાંહે=ઉદરમાં
કલાપિ=મોર ધ્વજ=નિશાન–ધ્વજા.
પાઠાન્તર–નિહાળે ના કદિ ગગનને ઊંચ મુખા કલાપિ.

શ્લોક ૧૩
શંબરારિ=કામદેવ તરુને=વૃક્ષને–ઝાડને પુષ્પોત્પત્તિ=પુષ્પ લાગવાં તે
સપ્તપર્ણ=સાત પાનના ઝુમખાવાળુ ફુલઝાડ

નીપ=
અર્જુન=
કુટજ=
સર્જ=
કદંબ=
} એક જાતનાં ફુલ ઝાડ

આજુબાજુ વસતી મૃગીના નેત્ર એ પદ્મ જેનાં,
ને બેઠેલાં સુખી ખગ યૂથોના પ્રતિઘોષવાળાં;
શેફાલીના ફુલની પીમળે રમ્ય, ઉદ્યાન એવાં,
સારી રીતે હરખ કરતાં માનવીનાં દિલોમાં.—૧૪

ધુણાવંતો હરઘડી પીળાં, લાલ, શ્વેતાદિ પદ્મો,
ને પામેલો અતિ શીતલતા તેમના સંગથી તો;
વૃક્ષો કેરા દલ પર ઠર્યાં બિંદુ ને શોષી લેતો,
એવો ઉષા પવન, અતિશે ચિત્ત હર્ખાવી દેતો.—૧૫

ભૂમીભાગો છવરઇ રહ્યા પક્વ શાલિ સમૂહે,
છે શોભિતી ગવરી ધણથી શાન્તતાથી રહ્યાં જે;
ને જ્યાં થાતા મધુર પડઘા હંસ ને સારસોના,
એવી સીમો હરખ કરતી ચિત્તમાંહી જનોના.—૧૬

શ્લોક ૧૪

યૂથો=ટોળાં ઉદ્યાન=ઉપવન—આરામગાહ શેફાલિ=શેફાલિકા—એક ફુલ ઝાડ.

શ્લોક ૧૫

શ્વેતાદિ=ધોળાં વિગેરે બિંદુ=ફોરાં ઉષા=પ્રભાત

શ્લોક ૧૬

ભૂમીભાગો=ખેતરો—જમીનના ટુકડા શાલિ=ડાંગર ધણ=ગોર-ઢોરનો સમુહ સીમો=ખેતરની હદો અથવા ગામની હદ—ભાગોળ—ખળાવો.

પાઠાન્તર=શાન્તિવાળાં સ્થિત ગવરીનાં ટોળાં કુશે શોભિતી છે.

નારીઓની–લલિત ગતિને જીતી છે રાજહંસે,
ને જીતી છે શશી વદનની કાન્તિ ખીલેલ પદ્મે;
નીલા પદ્મે મદથી મધુરી જીતી છે દૃષ્ટિઓને,
ને જીત્યા છે જળ લહરીએ રમ્ય ભ્રૂ વિભ્રમોને.—૧૭

જાણે–પુષ્પે લચી પડી કુંળોવાળી શ્યામાલતા, તે
કામિનીના ભૂષણથી ભર્યા બાહુ કાન્તિ હણે છે;
ને કુસુમે અતિ રુચિર કંકેલી ને સસલા, તે–
દંત જ્યોતિ તણી સ્મિત રૂપી ચંદ્રકાન્તિ હરે છે.—૧૮

વાંકુડીયા અતિઘન નીલા કેશના અગ્રમાં કે,
કામિનીઓ નવીન કુસુમો માલતીનાં પરોવે;
ને સોનાનાં સરસ ધરીયાં કાનમાં કુંડલો જ્યાં,
ત્યાં પે'રે છે વિવિધ કમળો વાદળી રંગ કેરાં.—૧૯

શ્લોક ૧૭

લલિત=સુંદર—નાજુક—પ્રિય ગતિ=ચાલ લહરી=તરંગ ભ્રુ=ભ્રુકુટિ
વિભ્રમોને=વિલાસ યુક્ત હાવભાવોને

શ્લોક ૧૮

શ્યામલતા=ફુલવાળી એક વેલી એંચે=હરે સ્મિત=હાસ્ય
જ્યોતિ=પ્રભા-પ્રકાશ કંકેલી, સસલા =ફુલ ઝાડ—વેલી

શ્લોક ૧૯

કેશ=વાળ અગ્ર=છેડા—ટોચ માલતી=એક ફુલ ઝાડ

કંદોરીની સરથકી, અતિ ગાઢ શ્રોણિ તટોને,
ને હારોએ, સુખઠ રસથી યુક્ત ગોળ સ્તનોને;
નૂપુરોથી મધુર સ્વરના શ્રેષ્ઠ, પાદામ્બુજોને,
કામિનીઓ અતિ ખુશ મને હાલમાં વિભૂષે છે.—૨૦

વિકાસેલા કુમુદથી ભર્યાં, આશ્રિતાં રાજહંસે,
છે શોભિતાં લીલમ મણી શી કાન્તિવાળા જળોએ;
વ્હાલી! એવાં રમણીય નવાણોની સૌંદર્યતાને-
મેઘો હીનું વિશદ શશી તારા ભર્યું વ્યોમ, ધારે.—૨૧

વાયે વાયુ શરદ ઋતુમાં પુષ્પ સંગેથી ઠંડો,
મેઘો કેરા સમૂહ વિણુના રમ્ય છે દિગ્વિભાગો;
ને છે વારિ મલહીન, ધરા છે સૂકા પંકવાળી,
શોભે વ્યોમ વિમળ કિરણો યુક્ત તારા શશીથી.—૨૨

શ્લોક ૨૦

ગાઢ=વિપુલ-મોટા પાદામ્બુજો=ચરણકમળો શ્રોણિ=નિતંબ
વિભુષે છે=શણગારે છે તટ=વિભાગ-પ્રદેશ

શ્લોક ૨૧

આશ્રિતાં=આશ્રય કરેલાં વ્યોમ=આકાશ

શ્લોક ૨૨

દિગ્વિભાગો=દિશાઓના ભાગો પંક=કાદવ શશી=ચંદ્ર
વિમળ=નિર્મળ

પ્રાતઃકાલે રવી કિરણથી ખીલતાં, આ ઋતુમાં—
પદ્મો શોભે રૂપવતી સ્ત્રીના મુખની કાન્તિ જેવાં;
ને કુમુદો પણ લીન થતાં ઇન્દુના અસ્ત સાથે,
વ્હાલા સાથે પથિક વધૂનાં જાય છે હાસ્ય તેમે.—૨૩

પ્રિયા કેરી—નીરખી કમળે શ્યામ નેત્રોની શોભા,
સોના કાંચી સુણી રણકતી મસ્ત હંસ ધ્વનિમાં;
ને બંધૂકી મહીં અધરની રમ્ય શોભા લહીને,
આ ઋતુમાં પથિક જન સૌ ભ્રાન્ત ચિત્તે રુવે છે.—૨૪

કામિનીનાં વદન ઉપરે ચંદ્રની મૂકી કાન્તિ,
ને મૂકીને મણિ નુપૂરમા હંસની રમ્ય વાણી;
ત્યાગી દેઈ સુલગ અધરે બંધૂકી કેરી કાન્તિ,
જાયે કોઈ સ્થળ શરદનું રમ્ય સૌંદર્ય ચાલી.—૨૫

શ્લોક ૨૩

પાઠાન્તર.

ને કુમુદો લીન થઈ જતાં ઇન્દુના અસ્ત સાથે,
વ્હાલા પૂંઠે પથિક જનની નારીનાં હાસ્ય પેઠે.

મુળમાં અપિ છે. તેથી " પણ " રાખ્યું છે.

પ્રાતઃકાલે=સવારે—પ્રભાતે પથિક=પ્રવાસી વધૂનાં=પત્નિનાં.

શ્લોક ૨૪

કાંચી=કંદોરી ભ્રાન્ત=ભ્રમિત રુવે છે=રડે છે.

શ્લોક ૨૫

કામિની=વિલાસી સ્ત્રી બંધૂકી=એક રાતુંફુલ ઝાડ વદન=મુખ
અધર=ઓષ્ટ નીચલો સુભગ=સુંદર.

વિકાસેલાં કમળ મુખની તેમ નીલોત્પલાક્ષી,
ને ખીલેલાં નવ દરભ શાં શ્વેત વસ્ત્રો ધરંતી;
શોભે કાન્તિ કુમુદ સરખી એવી આ શારદી તો,
મસ્તઓના સમ તુજ દિલે પ્રીતિ ઉત્કૃષ્ટ આપો.—૨૬

શ્લોક ૨૬
વદની=મુખવાળી શારદી=શરદ નીલ=કાળા ઉત્પલ=કમળ(રૂપી)
અક્ષી=આંખવાળી શ્વેત=ધોળાં.

હેમન્ત વર્ણન

સર્ગ ૪ થો.

ધાન્યોથી ને નવ કુંપળની ફૂટથી શોભિતો છે,
પાક્યા શાલિ સમૂહ સઘળે; લોધ્ર પુષ્પો ખીલ્યાં છે;
પદ્મો જાતાં કરમઈ બધાં તેમ વર્ષે તુષાર,
એવો બેઠો હિમમય પ્રિયે ! હાલ હેમન્તકાળ.—૧
રંગાયેલા કુમ કુમ તણા રંગથી જ્હોી મઝેના,
સુશોભિતા બરફ, શશી ને કુન્દની કાન્તિ જેવા;
એવા હારે, વિભૂષિત કુચો ના થતાં, આ ઋતુમાં,
સુશોભિતી મનહર કુચોવાળી કામિનીઓનાં.—૨
કામિનીઓ દ્વય કર મહી બાજુબંધો, કડાં કે–
નાનાં મોટાં ભૂષણ સઘળાં પે'રતી ના જરાએ;
પે'રે છે ના નવ દુકૂલને હાલ નિતંબ બિંબે,
ને વિશાળાં સ્તન પર ધરે ના ઝીણાં વસ્ત્ર હોંસે.—૩

શ્લોક ૧
ફૂટથી=ફૂટવાથી લોધ્ર=એક જાતનું ફુલ ઝાડ વર્ષે=પડે
તુષાર=શીત–બરફ.

શ્લોક ૨
કુન્દ=એક જાતનો મોગરો ત્યા તેનું ફુલ શશી=ચંદ્ર કુચો=સ્તનો
કામિની=વિલાસિની.

શ્લોક ૩
બાજુબંધ=કોણી ઉપર પહેરવાનું ઘરેણું નવ=નવાં દુકૂલ=રેશમી
વસ્ત્ર ઝીણાં=પાતળાં.

સુશોભિતી મણિ કનકની મેખલા કેરી સેરે-
નિત'ઓને ભૂષિત પ્રમદા હાલમાં ના કરે છે;
ને કામિની, ચરણ કમળે પદ્મની કાન્તિ જેવા,
હંસો જેવા સ્વર ઉચરતા નૂપુરોને ધરે ના.—૪

કામિનીઓ રતિ રમણના ઉત્સવો કાજ આજે,
સુશોભિતા મુખ કમળમાં પત્રલેખા કરે છે;
સુવાસિતાં કરતી શિર દૈ ધૂપ કાળાગુરુએ,
ને ચર્ચેલાં શરીર કરતી ચંદનો ચોપડીને.—૫

કેલી થાકે શિથિલ થયલી ને ફીકાં મુખવાળી,
તારુણીઓ, હરખની ઘડી પ્રાપ્ત થાયે તથાપિ;
ભેદાયેલા દશન અણીથી પામતા પીડ એવા-
નિહાળીને નિજ અધરને અટ્ટહાસ્યે હસે ના.—૬

શ્લોક ૪

મણિ=રત્ન નિનદ=સ્વર કનક=સોનુ—હેમ ધરતા=ધારણ કરતા
મેખલા=કંદોરી નૂપુર=પગે પહેરવાનું ઓનું ઘરેણું.

શ્લોક ૫

રતિ=કામ રમણ=વિલાસાદિ પત્રલેખા=કસ્તુરી કેસરાદિથી
દોરેલાં ચિત્ર શિર=માથા કાળાગુરુ=કાળુ અગર ચંદનો=અનેક
—સુખડ—જાત જાતનાં ચંદન.

શ્લોક ૬

કેલી=રતિ ક્રીડા-કામક્રીડા અટ્ટહાસ્ય=મોટેથી હસવું તે દશન=દાંત
મિથુન=સંભોગ પીડ=પીડા અધર=ઓષ્ટ.

શોભા પામી પીન કુચ ભર્યાં ઉર વિભાગ માંહે,
તે પીડાથી દુખિત થયલી ઋતુ હેમન્ત જાણે—
તૃણાગ્રોથી છૂટી ટપકતા ઓસનાં બિંદુઓએ,
દેખાયે છે રૂદન કરતી હોય તેવી પ્રભાતે.—૭

પૂરાયેલાં ફલિત કણના પાકથી ખેતરો છે,
સર્વસ્થાનો મૃગ રમણીના યૂથથી શોભિતાં છે;
ને થાયે છે મધુર પડઘા શોભિતા ક્રૌંચ કેરા,
એવી સીમો મનુજ મનને તો કરે છે રસીલાં—૮

વિકાસેલા નીલ કમળથી ખૂબ શોભી રહેલાં,
છે કાદંબો અતિશ સુખથી મસ્તીવાળાં વસેલાં;
ને છે વારિ શીતલ અતિશે નિર્મળા કાચ જેવાં,
એવાં રૂડાં સરવર હરે ચિત્ત પુરુષ કેરાં.—૯

શ્લોક ૭

પીન=જાડાં-પુષ્ટ ઉર વિભાગ=વક્ષસ્થળનો ભાગ. કુચ=સ્તન
ઓસ=તુષાર-ઝાકળ તૃણ=ઘાસ.

શ્લોક ૮

ફલિત=પાકેલા-નિપજેલા-ફળેલા યૂથ=ટોળાં ક્રૌંચ=કંક-બગલું
રસીલાં=રસ ભોગવવા ઉત્સુક સીમ=ખેતરનો જગા.

શ્લોક ૯

નીલ=કાળા કાદંબો=એક જાતનાં પક્ષી-કલહંસ.

વ્હાલી ! સે'જે હિમ વરસતાં ઠંડીએ પાકી જાતી,
ને વાયુએ સતત ધ્રૂજતી, એવી પ્રિયંગુ વેલી;
પોતાકેરા પ્રિયતમ થકી રે ! વિખુટી પડેલી–
વિલાસિની રમણી સરખી, થાય છે પાંડુરંગી,—૧૦

મોઢું જેનું મઘમઘી રહ્યું મ્હેકતા પુષ્પ મધે,
ઉચ્છ્વાસોના સમીરથી બધું અંગ સુવાસિતું છે;
વીંધાયેલો રતિ રસથકી ને સૂનારો અડીને,
વ્હાલી! એવો જન, અવરનું અંગ ભીડી સૂવે છે.—૧૧

યુવાનીના મદથી ઝરતી એવી કામિનીઓના–
દીસે ઓષ્ટો દશન અણીના ઘાવથી ચિન્હવાળા;
ને બાહુના નખ ઉઝરડા છે પડેલા સ્તનોએ,
એ–કેલીના નિરદય અતિ ભોગને સૂચવે છે.—૧૨

શ્લોક ૧૦

પ્રિયંગુ=શ્યામાલતા–એક જાતની વેલ પાંડુરંગી=ફીકી–ધોળાશ પડતી ફીકાશ હિમ=બરફ–ઠંડી વરસતાં=પડતાં
વિલાસિની=વિલાસવતી.

શ્લોક ૧૧

મધે=દારૂએ ઉચ્છ્વાસ=મુખથી નાકથી પવન બહાર કાઢવાની ક્રિયા
રતિ=કામદેવ અવરનું=બીજાનું પાઠાન્તર; રમણીનું.

શ્લોક ૧૨

દશન=દાંત ભોગને=ઉપભોગને ઘાવ=ઘા–પ્રહાર બાહુ=હાથ
કેલી=કામક્રીડા.

કોઇ કોઇ લલિત વનિતા હાથમા ખાપ રાખી,
વિભુપે છે મુખ કમળને મીઠડા તાપ માંહીં;
ને પીધેલા રસ પ્રિયતમે, દંતથી ઘા કરેલા–
નિહાળે છે નિજ અધરને, ખેંચી ખેંચી ઉષામાં.—૧૩

કોઇ, ભારે સુરત શ્રમથી છે દુખી દેહવાળી,
ને છે રાતાં નયન કમળો રાત્રી ઉજાગરાથી,
વ્યાપેલા છે વિખરઇ હુલા સ્કંધમાં કેશપાશો,
લે છે નિદ્રા, મૃદુ રવિકરે તપ્ત છે એવી સ્રીઓ.—૧૪

ઊંચાં ધાડા સ્તન ભર વડે નમ્ર છે દેહ બાધા,
છે કેશાગ્રો અતિ ઘન નીલા એવી બીજી વનિતા,
ચારુ ગંધે રહિત કુસુમો કેરી નિર્માલ્ય માળા–
ઉતારીને શિર થકી કરે કેશ સંસ્કાર રૂડા.—૧૫

શ્લોક ૧૩

લલિત=કોમળ વનિતા=સ્રી ખાપ=આરસી–દર્પણુ પીત=પીધેલા
ખેંચી ખેંચી=ચાપી ચાપી.

શ્લોક ૧૪

સ્કંધ=ખભા રવિકરે=રવિકિરણે મૃદુ=કોમળ.

શ્લોક ૧૫

પીન-ધાડાં=જાડા-માતાં ઘનનીલા=ઘાટકાળા ભર=ભારે=ભરાવદાર
ચારુ=સુંદર નમ્ર=નમેલા ગંધે=ગંધને કેશાગ્રો=વાળના ગુચ્છ.

હુમાયેલી તન પ્રિયતમે ભોગવેલું નિહાળી,
કાપેલી છે અધર રચના ચારુ સૌંદર્યવાળી;
લાંબા કાળા લલિત અલકે દષ્ટિને છે રૂંધેલી,
ને સૌ ગાત્રો નખથી ક્ષત છે, ચોળી પે'રે સ્ત્રી એવી.—૧૬

બીજી સ્ત્રીઓ, ચિર સુરતની કેલી કેરા શ્રમેથી–
પીડાયેલી, શિથિલ થયલા ગાત્રના બંધવાળી;
ને પીડાતાં વિપુલ અતિશે ઉમદા કુચવાળી,
તૈલી દ્રવ્યો તન પર ધરે, રમ્ય સૌંદર્યવાળી.—૧૭

બ્હો ગુણોથી રમણીય અને કામિની ચિત્તહારી,
પાકેલા બ્હૌ કણથી ભરી છે સીમ સૌ ગામડાંની;
ને હંમેશાં મનહર અતિ, કંઠ હારે વીંટેલો,
એવો તારાં હિમમય, પ્રિયે! કાલ આ સુખ આપો.—૧૮

શ્લોક ૧૬

અધર=ઓષ્ટ ક્ષત=ઘવાયલાં–જખમી અલકે=કેશોએ–લટે
રૂંધેલી=ઘેરેલી લલિત=સુંદર.

શ્લોક ૧૭

ચિર=લાંબા વખત સુધી–બહુ વખત સુરત=રતિ કેલી=ક્રીડા
તૈલીદ્રવ્યો=શરીરે ચોળવાના સુગંધીત તેલી પદાર્થો.

શ્લોક ૧૮

ચિત્તહારી=ચિત્ત હરનારો સીમ=સીમાડા–ખેતરોના સમૂહ–હદ
કંક=ક્રૌંચ–બગલું હારે=માળાએ.

પાઠાન્તર=એવો રૂડો ઋતુ સુખ પ્રિયે! કાલ હેમન્ત આપો.

શિશિર વર્ણન

સર્ગ ૫ મો

કોઈ સ્થાને સુખથી વસતાં ક્રૌંચ નાદેથી શોભે.
શોભે પાકયા નવ કણુથી ને શેરડીના સમૂહે;
ને છે વ્હાલો રમણી જનને, છે વધુ કામવાળો,
એવો હાવાં સુભગ જઘને ! કાળ શિશિર સુણો.—૧

દ્વારે ઢાંકયા શિશિર ઋતુમાં ગૃહના ગર્ભ ભાગો,
ભાનુ કેરાં મધુર કિરણો, અગ્નિ ને ઘટ્ટ વસ્ત્રો,
યુવાનીમાં છલકઇ જતી એવી વિલાસિનીઓ,
પ્યારી ! પામે સરવ જનના ભોગને એ બધું તો.—૨

હિમાંશુના કિરણ સરખું શીત સુવાસિ ગંધ,
કીંવા વ્હાલી ! શરદ શશી શાં નિર્મળાં હર્મ્યપૃષ્ઠ;
કે ભીજેલા જળકણ વડે શીત એવા સમીરો,
રાજી રાજી જન હૃદયમાં હાલમાં ના કરે કો.—૩

શ્લોક ૧
ક્રૌંચ=ગોર જાતનાં સુંદર પક્ષી–કંકે–બગલાં સુભગજઘને !=હે સુંદર જઘનવાળી.

શ્લોક ૨
ગર્ભભાગ=અંદરના ઓરડા ઘટ્ટ=જાડાં.

શ્લોક ૩
હિમાંશુ=ચંદ્રમા ગંધ=ચંદન હર્મ્યપૃષ્ઠ=અગાશી–અગ રસી–ગરના સમીરો=વાયુઓ.

બ્હી વર્ષ્યાથી હગ બરફના હિમ જેવી બનેલી,
તેમાં ઇન્દુ–કિરણ ભળતાં ખૂબ ઠંડી થયેલી;
ફીકા તારા બાણુથી શણુગારાયલી વાંકીચૂંકી,
એ રાત્રીઓ નથી મનુજને સેવવા યોગ્ય હોતી.—૪

કંઠે માળા, તન પર ભર્યું ગંધ, તાંબુલ મુખે,
ને મ્હેકેલાં મુખકમલ છે સુખદા આસવોએ;
એવી સ્ત્રીઓ, અગરુ ધૂપથી છે સુવાસિ અતિશે–
એવા શૈય્યાગૃહ મહીં ખસે છે, અધીરી બનીને.— ૫

તછોડેલા વિવિધ રીતથી દોષ કીધે પ્રિયાના,
ને દોષોથી વિહીન મનના, તેમ ધ્રૂજી રહેલા–
સ્વામીઓને, સુરત રસના તો અભિલાષી જોઇ,
ગુન્હાઓને વીસરી ગઇ સૌ કામિની મસ્તીવાળી.— ૬

કામે અંધા નૂતન યુવકે ક્રૂરતાએ કરીને,
લાંબી રાતે ચિર રમણુમાં ભોગવેલી અતિશે;

શ્લોક ૪

ઇન્દુ=ચંદ્ર રજનીઓ=રાત્રીઓ।

શ્લોક ૫

તાંબુલ=ખાવાનું પાનબીડું મ્હેકેલાં=વાસવાળાં સુખદા=સુખ આપનાર આસવ=મદ્ય–મદિરા–દારૂ અગરુ=કાળું અગરુ

શ્લોક ૬

દોષ=ગુન્હો–કસુર વિહીન મનના=લુપ્ત બુદ્ધિના સુરત=કામક્રીડા અભિલાષી=ઇચ્છાવાળા તછોડેલા=ધિક્કારેલા–તિરસ્કાર કરેલા

ઉષઃકાલે, નવીન ફૂટતી યૌવના નારીઓ તે,
દુઃખી ઉરે રતિ શ્રમ થકી ધીમી ધીમી ભમે છે.— ૭
પીડેલાં છે સ્તન અતિશયે રમ્ય કંચુકી પે'રી,
ને પે'ર્યાં છે દુકૂલ અરૂણાં શોભિતા ઉર માંહી;
એવી સ્ત્રીઓ કુસુમ ધરીને શિરના કેશપાશે,
શોભાવે છે શિશિર ઋતુને કામિની સ્ત્રીની પેઠે.— ૮
યુવાનીની ગરમી ઝરતાં, સેવવા યોગ્ય સુખે,
કંકુવર્ણાં, ત્યમ પીળચટાં, ગોળ ગાઢ સ્તનોએ–
કામિનીઓ વતી પીડિત છે જેમનાં ઉર, એવા–
કામિઓ સૌ પરિભવ કરી ઠંડીનો, ઊંઘ લેતા.— ૯
સુવાસિતા શ્વસનથી રૂડું કંપતું પદ્મ જેવું,
કામક્રીડા સજીવ કરતું, ચિત્ત આકર્ષનારૂં;
એવું ઊંચું મદનીય મધુ રાત્રીઓમાં પીવે છે,
દુખાયેલી બધી રમણીઓ કામિ પુરૂષ સંગે.—૧૦.

શ્લોક ૭
કામે અંધ=અતિ કામાતુર ચિર=લાંબા વખત સુધી–બહુ વખત
રમણ=ક્રીડા–વિલાસ ઉષઃકાલે=પ્રભાતે યૌવના=જુવાનીમાં આવેલી
રતિ=કામક્રીડા

શ્લોક ૮
કંચુકી=ચોળી–કાપડું દુકૂલ=રેશમી વસ્ત્ર અરૂણાં=રાતાં કેશપાશે=
કેશકલાપે

શ્લોક ૯
પીળચટાં=આછા પીળા ઉર=હૃદય–વક્ષસ્થળ પરિભવ=નાશ

શ્લોક ૧૦
શ્વસન વહને=શ્વાસ લેવામૂકવાથી ઊંચું=ઉત્તમ મદનીય=કેફી
મધુ=મદ્ય રૂડું=મનોહર

છે કુચાઓ નિબિડ પિયુના ગાઢ આલિંગનોએ,
કામાસક્તિ શીતલ થઇ છે એવી કો સ્ત્રી પ્રભાતે;
જોતી જોતી નિજ તન નિશે ભોગવેલું પતિએ,
જાયે, શય્યાગૃહથી હસતી ગૃહના અન્ય ખંડે.—૧૧

પ્રાતઃકાલે અવર પ્રમદા ચારુ સૌંદર્યવાળી,
ગુરુનિતંબિની, કમરમાં છેક નીચી નમેલી;
ત્યાગે શય્યા, અગરુ સુરભી ધુપથી ર્‌હેકવાળા–
પુષ્પોમાળા નીકળી ગયલા કેશ સંકેલી લેતાં.—૧૨

નેત્રો–કર્ણો સુધી અડકતા રક્ત વર્ણા ખૂણાનાં,
ને ધોયેલાં તરત જળથી, હેમ પદ્મ શું રૂડાં;
કેશો સ્કંધે પથરઇ રહ્યા, છે મુખારવિંદ એવાં,
એવી સ્ત્રીઓ ગૃહ મહીં રહી લક્ષ્મી પેઠે ઉષામાં.—૧૩

શ્લોક ૧૧

કુચાઓ=સ્તનની અણીઓ-ચુચુકો નિબિડ=ઘાડા-ભારે-સુરેખ-દબાઈને ઘટ્ટ થયેલા સ્વ=પોતાનું નીશી=રાત્રિએ

શ્લોક ૧૨

ગુરુનિતંબીની=મોટા નિતંબવાળી સુરભી=સુગંધીત ધૂપ=અગ્નિમાં બાળવાનો સુગંધીત પદાર્થ અગરુ=કાળું અગરુ

શ્લોક ૧૩

રક્ત=રાતા હેમના=સોનાનાં પદ્મ=કમળ સ્કંધે=ખભે-ખભાએ ઉષામાં=પ્રભાતમાં-સવારમાં

પૃથુ જંઘા થકી પીડિત છે, સે'જ કેડે નમેલી,
ને વિશાળાં સ્તન પીડનથી ચાલતી ધીમીધીમી—
તારુણીઓ દિવસ ઘટિતો વેષ પે'રે પ્રભાતે,
રાત્રી કેરો રતિ સમયનો વેષ ત્યાગી ત્વરાએ.—૧૪

જોતી જોતી નખથી થયલા ન્હોર કુચાગ્રમાંના,
ડૂંખો જેવા અધર ઉપરે સ્પર્શતી દંતના ઘા;
ઇષ્ટસ્વાદુ રસ પુરતી આ ઋતુને હર્ષ દેતી,
તારુણીઓ રવિ ઉગમતાં મુખ શોભાવી લેતી.—૧૫

છે દેનારો અતિ ગુડ, મીઠાં ધાન્ય, ઇક્ષુથી પ્યારો,
કામક્રીડા થકી પ્રબલ ને કામના ગર્વવાળો;
પ્રેમીઓથી રહિત જનના ચિત્તમાં દુઃખ દેતો,
એવો નિત્યે શિશિર તમને સુખ દેનાર હોજો.—૧૬

શ્લોક ૧૪

પૃથુ=જાડી જંઘા=જાંઘ–સાથળ કેડે=કટીથી–મધ્યથી
તારુણીઓ=બાલ્યાવસ્થા પૂરી થયા પછીની શરૂ યુવાનીવાળી

શ્લોક ૧૫

ન્હોર=ઉઝરડા સ્વાદુ=સ્વાદિષ્ટ કુચાગ્રમાંના=સ્તન ઉપરના
અધર=નીચલો ઓષ્ટ સ્પર્શતી=પંપાળતી ઘા=પ્રહાર

શ્લોક ૧૬

ગુડ=ગોળ પ્યારો=સુંદર ઇક્ષુ=શેરડી પ્રબલ=બળવાન
પાઠાન્તર=" છે દેનારો " તેને બદલે " કાન્તિકારી "

વસંત વર્ણન

સર્ગ ૬ ઠો

આંબા કેરી ફૂટતી કૂંપળો છે તીણાં બાણ જેનાં,
ને ધ્રૂજંતી ધનુ પણછ છે ભૃંગની પંક્તિમાળા;
એવો આવ્યો, સુરત રસનો જે દિલે છે પ્રસંગ–
તે દિલોનું વીંધન કરવા વ્હાલી ! યોદ્ધો વસંત — ૧

છે ખીલેલાં પુલથી તરુઓ, પદ્મથી યુક્ત વારિ,
ને છે કામે રત રમણીઓ, તેમ વાયુ સુવાસિ;
છે શોભિતા દિવસ, સુખદા છે પ્રદોષો અતિશે,
સુખાર્થે સૌ રમણીય અતિ હે પ્રિયા ! છે વસંતે — ૨

વાપી કેરાં વિશદ જલને, રત્નની મેખલાને,
કામિનીને ત્યમ ઝળકતાં ઇન્દુનાં કિરણોને;
ફાલ્યાં ફૂટયાં કુસુમથી ભર્યાં આમ્રકેરાં દ્રુમોને,
આપે શોભા સુરભિ ઋતુ આ હે પ્રિયા ! એ બધાંને.— ૩

શ્લોક ૧
તીણું=અણીદાર સુરત=સંભોગ–કામક્રીડા ધનુ=ધનુષ
પણછ=ધનુષની દોરી

શ્લોક ૨
તરુ=વૃક્ષ પ્રદોષો=સાયંકાળો વારિ=જળ કામે રત=કામાતુર

શ્લોક ૩
વાપી=વાવ ઇન્દુ=ચંદ્ર વિશદ=નિર્મળ મેખલા=કંદોરી
આમ્ર=આંબા કુસુમ=પુષ્પ દ્રુમો=વૃક્ષો સુરભિ=વસંત શોભા=સૌંદર્ય

કેસૂડીના વરણુ સરખાં રક્ત પે'રી દુકૂલો,
શોભાવે છે લલિત વનિતા પ્રૌઢ નિતંબ બિંબો;
ને શોભાવે રસિક પ્રમદા ગાઢ ગોળ સ્તનોને,
રાતી કંકુવરણી, અરૂણી ગૌર, કંચુકીઓ.— ૪

વ્હાલી ! કાળા ફરફર થતા કેશમાં, માલતિનું–
ને આશોપાલવનું ખીલતું પુષ્પ ઘાલેલું તાજું;
ને ઘાલેલું નવ કરણુનું ખીલતું પુષ્પ કાને,
શોભાવે છે રસિક રમણીકેરી કાન્તિ વધારે.—૫

કુચોમાંહે શીત સુખડના લેપ કીધેલ હારો,
ભૂજોમાંહે વલય નકસીદાર ને બાજુબંધો;
ને જંઘામાં રતનથી જડી હેમની મેખલાઓ,
પે'રે કામાતુર હૃદયની શ્રેષ્ઠ નિતંબિનીઓ.—૬

શ્લોક ૪

કેસૂડી=ખાખર તથા તેનાં પુષ્પ વરણુ=વર્ણ–રંગ રક્ત=રાતાં
દુકુલો=રેશમી વસ્ત્રો અરૂણી=રાતી કંચુકી=ચોળી–કપડાં વિગેરે

શ્લોક ૫

કેશ=વાળ માલતિ=એક ફૂલઝાડ આશોપાલવ=અશોક
કરણુ=કરેણુ.

શ્લોક ૬

કુચો=સ્તનો વલય=કડાં–અંગડી વિગેરે શીત=શિતલ
બાજુબંધ=હાથે પહેરવાનું બીનું ઘરેણું સુખડ=ચંદન
જંઘા=જાંઘ મેખલા=કંદોરી હેમ=સોનું.

કસ્તુરી કેસર સુખડથી પત્રલેખા કરેલાં-
સોનાકેરા કમળ સરખાં કામિનીના મુખોમાં;
ત્યાંએ કેરાં નજીક નજીકે નીકળી સ્વેદ કેરાં,
રાતા પીળા મણિની વચમાં શોભતા મોતી જેવાં —૭

શ્વાસોચ્છ્વાસે શિથિલ થઇ છે ગ્રંથીઓ વસ્ત્રકેરી,
ને કંદર્પે અવયવ રૂપે વ્યાપ્ત છે સર્વ, એવી-
કામિનીઓ, પ્રીતમ વસતા હાલમાં પાસ તેથી;
કેલી કાજે અધીર અતિશે હે પ્રિયા ! છે બનેલી.—૮

પાંડુરંગી, જડીભૂત અને દૂબળાં બહુ બનેલાં,
ઘેને, ખાતાં ઘડી ઘડી બગાસાં પરે બહુ બગાસાં;
એવાં અંગો રસિક પ્રમદા વર્ગનાં આ વસંતે,
તેજસ્વી ને ત્વરિત અતિશે પુષ્પધન્વા કરે છે.—૯

શ્લોક ૭

પત્રલેખા=સુગંધીત લેપથી સ્ત્રીઓએ મોઢા ઉપર દોરેલાં ચિત્રો
સ્વેદ=પસીનો.

શ્લોક ૮

ગ્રંથીઓ=ગાંઠો-બંધનો કંદર્પ=કામદેવ અવયવ=ગાત્ર
કેલી=રતિક્રીડા-મિથુન.

શ્લોક ૯

પાંડુરંગી=ફીક્કાં ઘેને=સુસ્તીથી જડીભૂત=જડરૂપ
ઘડીઘડી= વારંવાર ત્વરિત=અધીર-વ્યાકુળ
તેજસ્વી=સ્ફુર્તિવાળાં-સૌંદર્યવાન

સુરાકેરા અમલ ઝરતા નેત્રમાં લોલ રૂપે,
કુચોમાંહે કઠિન સ્વરૂપે, ગંડમાં શ્વેત રૂપે;
ને જંઘામાં પીન સ્વરૂપથી, કેડમાં નિમ્ન રૂપે,
સ્ત્રીઓમાંહે મદન સ્થિત છે બ્હૌ પ્રકારે વસંતે.—૧૦

નિદ્રાવાળાં, ત્યમ ઊંઘણુશી, વિભ્રમોયુક્ત ગાત્રો,
થોડા થોડા મદથકી ભર્યાં લાલસાયુક્ત વાક્યો;
ને ફેંકાતી તીરછી નજરો, ભ્રૂવિલાસે કરીને,
એવી કર્તી મદન પ્રમદા કેરી સ્થિતિ વસંતે.—૧૧

પ્રિયંગુના રસથી અગરુ, કંકુને કાલવીને,
ને કસ્તુરી વર સુખડના પંકમાં ભેળવીને;

શ્લોક ૧૦

સુરા=દારૂ-મદ્ય-આસવ અમલ=કેફ લોલ=લાલાશ. આતુર-ચંચળ ગંડ=ગાલ જંઘા=જાંઘ શ્વેત=ધવલ=ધોળું પીન=પુષ્ટ-જાડું નિમ્ન=નમ્ર-નમેલું=નીચું વળેલું-કૃશ.

પાઠાન્તર=માનિનીમાં મદન વસતો વિધવિધે વસંતે.

શ્લોક ૧૧

ઊંઘણુશી=આળસુ મદન=કામદેવ વિભ્રમ=વિલાસયુક્ત હાવભાવ લાલસા=તૃષ્ણા-ઉત્કટ ઇચ્છા ભ્રૂ=ભ્રૃકુટિ વિલાસ=રતિચેષ્ટા-શૃંગારચેષ્ટા.

કામિનીનાં, મદ થકી જડીભૂત સૌ અંગનાનાં,
ગોરાં ગોરાં સ્તનની ઉપરે લેપ થાયે મજેના.—૧૨
આ ઋતુમાં મદન મદથી વ્યાપ્ત છે અંગ જેનાં,
એવા લોકો જલદી ત્યજીને કીમતી વસ્ત્ર જાડાં;
લાક્ષાકેરા લલિત રસનો રંગ ઘાડો ભરેલાં,
પે'રે કાલા અગરુ ધૂપથી મ્હેકતાં વસ્ત્ર ઝીણાં.—૧૩
આંબાકેરો રસ મધુ રૂપે પી મદે પૂર્ણ પ્રેમે,
કોકિલાનો પ્રિયતમ કરે ચુંબનો કોકિલાને;
ને બેઠેલો કમળ વનમાં ગુંજતો ભૃંગ તે યે,
સારી રીતે નિજ રમણીને ચુંબને ગૂંગળાવે.—૧૪
તાંબાવર્ણી નવ કૂંપળના ગુચ્છ ભારે નમેલાં,
કુસુમોથી ભૂષિત થયલી શોભિતી ડાળીવાળાં;
ને ડોલેલાં અતિ પવનથી, આમ્રનાં વૃક્ષ એવાં,
કામિનિનાં મૃદલ દિલને બ્હો કરે છે અધીરાં.—૧૫

શ્લોક ૧૨
પ્રિયંગુ=શ્યામા લતા—એક વેલી અગરુ=કાળું અગરુ જડીભૂત=જડરૂપ બનેલાં વર=ઉત્તમ ગોરાં=ગૌર પંક=કાદવ મજેના=સુંદર.
શ્લોક ૧૩
મદન—કામદેવ લાક્ષા=એક વનસ્પતિ—મેંદી મ્હેકતાં=સુવાસિત.
શ્લોક ૧૪
મધુ=આસવ—દારૂ કોકિલા=કોયલ મદે=ઉન્માદથી
કોકિલાનો પ્રિયતમ=કોકિલ ભૃંગ=ભ્રમર—ભમરો.
શ્લોક ૧૫
ગુચ્છ=ઝુમખા આમ્ર=આંબા અધીરાં=ઉત્સુક.

મૂળેથી તે શિખર સુધી વિદ્રુમ રંગે રતાળાં,
કુસુમોના સમૂહ ધરતાં, પલ્લવોથી ભરેલાં;
જોવાતાં એ અનિમિષ દગે રમ્ય વૃક્ષો અશોક,
આપે છે સૌ નવયુવતીના ચિત્તને પૂર્ણ શોક.—૧૬

ચૂમાયેલી મદી ભ્રમરથી ચારુ કુસુમવાળી,
ને ડોલંતી મધુર પવને, નમ્ર મૃદુ ડૂંખોની–
આંબો કેરી રુચિર કળીઓ, દૃષ્ટિમાં આવતી કે,
એકાએકે હરખ ઉભરો કામિ દિલે કરે છે.—૧૭

કાન્તાકેરા મુખ તણી ધુતિ સેવતી ને ફૂટેલી–
ઊથી શોભા, કુરવક તરુ મંજરીની, નિહાળી;
ન્હાલી! કિયા રસિક જનનું, કામનાં બાણુ વર્ષે,
વીંધાઈને વ્યથિત થતું ના ચિત્તડું આ વસંતે.—૧૮

શ્લોક ૧૬

શિખર=ટોચ વિદ્રુમ=પ્રવાલ-પરવાળ ડૂંખ-કૂંપળ
પલ્લવ=પાંદડાં-કુપળ. અનિમિષ=પલકાર વિનાનું-સ્થિર
દગ=નજર અશોક=આશોપલવ. મૂળ=જડ-મૂળિયાં.

શ્લોક ૧૭

મદી=મત્ત-મસ્તાન ચારુ=સુંદર નમ્ર=નમેલી
રુચિર=મનહર-દિલહર-સુંદર.

શ્લોક ૧૮

ધુતિ=તેજ-કાન્તિ વર્ષે=પડેથી સેવતી=અનુકરણ કરતી
વ્યથિત=દુખીત કુરવક=એક જાતનું ફુલઝાડ મંજરી=કુંપળ.

સર્વસ્થાને બધી તરફથી દીપ્ત અગ્નિ સરિખાં,
ધ્રૂજાવેલાં સખત પવને, પુષ્પ ભારે નમેલાં,
કેસૂડીનાં વનથી થયલી વ્યાપ્ત આ પૃથ્વી, જાણે,
રાતાં વસ્ત્રો ભરી નવવધૂ પેઠ શોભે વસંતે—૧૯

યુવાનોનું મન, સુવદના નારીમાં સ્થિર છે તે,
શું ભેદ્યું ના શુક મુખ સમી કાન્તિના ખાખરોએ;
કે શું નક્કી કરણ કુસુમે દગ્ધ કીધું નથી, તે-
આ કોકિલા, મધુર સ્વરથી ગાઈ પાછી હણે છે.—૨૦

મ્હોં હર્ખેલા, મધુર વચનો બોલતા કોકિલોએ,
ને માતેલા મધુર રવથી ગુંજતા સર્વ ભૃંગે;
લજ્જાળુ ને વિનયી વધૂનાં દિલ એક ક્ષણમાં
તાલાવેલીમય કરી દીધાં છે કુલીન ગૃહોમાં.—૨૧

શ્લોક ૧૯

દીપ્ત=સળગેલા—ભડભડ બળતા કેસૂડીનાં=ખાખરોનાં
નવવધૂ=નવી પત્ની.

શ્લોક ૨૦

સુવદના=સુંદર મુખવાળી શુક=પોપટ દગ્ધ=બળેલું
કોકિલા=કોયલ.

શ્લોક ૨૧

કોકિલો=કોયલના પતિઓ—નર કોયલો રવ=અવાજ
તાલાવેલી=ઉત્કંઠા.

ધ્રૂજાવંતો કુસુમથી ભરી આમ્રની ડાળીઓને,
ફેલાવંતો દશ દિશ મહીં કોકિલોના સ્વરોને;
પુરૂષોનાં હૃદય હરતો વાયુ સુંદિર વાયે,
જોને વ્હાલી ! હિમ પતનનો નાશ થાતાં વસંતે.—૨૨

વિલાસિની વધૂ સ્મિત સમાં કુન્દનાં શ્વેત પુષ્પે–
તેજસ્વીતાં, મનહર અને સ્વચ્છ ઉદ્યાન, પ્રિયે !
રાગે છૂટયા મુનિ હૃદયને સેં'જમાંહે હણે છે,
પ્રીતિમેલાં દિલ યુવકનાં તેની પે'લાં હરે છે.—૨૩

પે'રેલી છે કનક રસના, હાર કુચે ઝૂકે છે,
કીધેલાં છે શિથિલ સઘળાં ગાત્ર કંદર્પ દર્પે.
એવી સ્ત્રીઓ પરભૃત તથા ભૃંગના મૃદુ નાદે,
આકર્ષે છે હૃદય નરનાં ચૈત્ર માસે પરાણે.—૨૪—

શ્લોક ૨૨

કુલીન=કુળવાન–ખાનદાન–આબરૂદાર હિમ=બરફ–ઠંડી પતન=પડવું
કોકિલ–કોયલનો નર.

શ્લોક ૨૩

વિલાસિની=વિલાસવતી કુન્દ=એક જાતનો મોગરો વધૂ=વહુ
શ્વેત=ધોળું સ્મિત=હાસ્ય ઉદ્યાન=આરામગાહ–બાગ–ઉપવન
રાગે છૂટયા=પ્રીતિમુક્ત મુનિ=ઋષિ–સંત.

શ્લોક ૨૪

કનક=સોનું પરભૃત=કોકિલ, કોયલનો ધણી રસના=કંદોરી
ચૈત્ર માસે=વસંત કંદર્પ=કામદેવ દર્પ=ગર્વ.

૪

છે વિવિધાં સુભગ ફુલનાં વૃક્ષ ભૂષિત પ્રાંતો,
હર્ષેલી કોયલ નિનદથી વ્યાપ્ત છે સાનુદેશો;
ને શિલાના તલ સમૂહ છે વ્યાપ્ત શૈલેય થોકે;
એવા ગિરિ નીરખી જન સૌ હર્ષ પામે વસંતે.—૨૫

કાન્તા કેરા વિષમ વિરહે ખિન્ન છે ચિત્તવૃત્તિ,
એવો પંથી કુસુમિત થયાં આમ્રનાં વૃક્ષ પેખી;
નેત્રો મીંચે, રૂદન કરી દે, શોક અત્યંત પામે,
ને પોકારે ગભીર સ્વરથી, નાક હસ્તે દબાવે.—૨૬

શુશોભિતો—મદી ભ્રમર ને કોકિલાના સ્વરોથી,
પુષ્પોવાળાં નવ કરણને આમ્રવૃક્ષો વડેથી;
માનુનીનાં મૃદુ મન, અતિ તીક્ષ્ણ બાણોની પેઠ—
દુખાવે છે, સજીવ કરતો આત્મભુને વસંત.—૨૭

શ્લોક ૨૫
વિવિધા=અનેક પ્રકારનાં પ્રાંતો=છેડાઓ સુભગ=સુંદર
નિનદ=સ્વર ભૂષિત=શણગારેલા શિલા=પથ્થર સાનુદેશો=કાચલાઓ—
પર્વત વચ્ચેના સરખી જમીનના ટુકડા તલ=તળીયું—તળેટી
શૈલેય=શેલન—પથ્થરની એક જાત માણેક બને છે તેવા પથ્થરની જાત
થોકે=જથ્થાએ ગિરિ=પહાડ—પર્વત.

શ્લોક ૨૬
કાન્તા=પ્રિયા—પત્નિ ગભીર=મોટા—ધાડો.

શ્લોક ૨૭
મદી=મસ્તાન નવકરણ=કરેણ માનુની=અહંકારી સ્ત્રી
આત્મભૂ=કામદેવ.

આંબા કેરી મૃદુલ કૂંપળો છે તીણાં બાણ જેનાં,
કેસૂડીનાં કુસુમ ધનુ છે, ગુણ છે ભૃંગ ટોળાં;
કોકિલો ચારણ, મલયનો વાયુ છે હસ્તી મત્ત,
ને જેને છે શશધર, વિના ડાઘનું શ્વેત છત્ર;
એવો તે આ સુરભિ સહચારી જનો જીતનાર--
આપી દ્યોને કુશળ સુખ સૌ હો! તમારાં, અનંગ.—૨૮

શ્લોક ૨૮

મૃદુલ=કોમળ ચારણ=ગુણ ગાનાર-વખાણ કરનાર-બંદીજન.
કેસૂડી=ખાખરો તથા તેનાં પુષ્પો મલય=એક પર્વત કુસુમ=પુષ્પ
હસ્તી=હાથી ધનુ=ધનુષ મત્ત=માતેલો-ઉન્મત્ત
ગુણ=દોરી-પણછ શશીધર=ચંદ્ર સુરભિ=વસંત છત્ર=મોટી છત્રી
સુરભિ=વસંત અનંગ=કામદેવ કોકીલો=કોયલના પુરૂષો.

* પાઠાન્તર

આંબાની મૃદુ મંજરી શર રૂડું, સુકેસૂડી છે ધનુ,
દોરી છે અલિ કુલ, છત્ર શશી છે પોણું વિના ડાઘનું;
માતેલો ગજ વાયરો મલયનો, છે ચારણો કોકિલો,
એવો લોકજિતો વસંત વિતનુ આપો તમારાં સુખો.

વર=શ્રેષ્ઠ-રૂડું ગજ=હાથી ધનુ=બાણ-શર વાયરો=પવન
સુકેસૂડી=ઉત્તમ ખાખરા તથા તેનાં પુષ્પ મલય=એક પર્વત
ધનુ=ધનુષ ચારણો=વખાણ કરનારા-ગુણગાયક દોરી=જ્યા-
પણછ-ગુણ કોકિલો=કોયલના પુરૂષો અલિ=ભ્રમર-ભૃંગ
કુલ=ટોળું લોકજિતો=લોકજિત-જનોને જીતનાર
છત્ર=મોટી છત્રી વિતનુ=કામદેવ શશી=ચંદ્ર.

ગુંજારવ.

કનૈયાની કનડગત

(ચાલો જઈએ રે વેગણના વરધોડે. એ—મહીયારીનો—રાગ)

નહીં આવું રે તમે મને કનડો છો,
ફેંકી આંખલડી ને દહો છો.
નહીં આવું મને કનડો છો.—એ ટેક.
વાતો શરાપી રીતે વદો છો રે,
કૈં કૈં ઈસારતે સુચવો છો રે;
લોભાવી રે મારા વિશ્વાસુ બનો છો.–૧ નહીં આવું.
એલો કેલી સ્મરી ભજવો છો રે,
છાની વાતો ઉઘાડી કરો છો રે;
સહિયરથી રે સદા મને લજવો છો–૨ નહીં આવું.
પાસે આવું કે બાંહ્ય ગ્રહો છો રે,
પછી ચોળી ભણી તરપો છો રે;
ખેંચી સાડી રે વેણી ઉઘાડી કરો છો.–૩ નહીં આવું.
મારી વેણીનાં ફુલ સુંઘો છો રે,
ઠગી ગાલે, અધરમાં ડસો છો રે;
અકળાણી રે જાણી મને ન મૂકો છો.–૪ નહીં આવું.
મારી નીવિગ્રંથી પકડો છો રે,
ખેંચી રોમાંચિત કરો છો રે;
તલસાવી રે છેતરી છેલ્લે ખસો છો–૫ નહીં આવું.
આવી રીતે છેળી પાડી દો છો રે,
શોકય સંગે વસીને પીડો છો રે;
કનૈયા રે "જેન્ટન" શું તે ?! હસો છો.–૬ નહીં આવું.

શરદોત્સવમાં ફક્ત
દિવાળીના તહેવારો માટે

સિનોર
તા. ૧૫–૧૦–૩૩

દિલડાંની વિજ્ઞપ્તિ

(રાગ–ગઝલ તાલ ૩)

દિલડાં હરી હરીને બેદિલ બનાવશો ના,
નયનો નચાવી નેહે નરવર નચાવશો ના.–એ ટેક.

દિલડાં અમારાં કુમળાં,
જેવાં ગુલાબ ફૂલડાં;
હૈયે તમારા ઝૂલતાં,
કો દી ઉથાપશો ના.–૧ દિલડાં

દૃષ્ટિ તમારી પડતાં,
હૈયાં અમારાં હસતાં;
દૃષ્ટિ ખસેથી રડતાં,
દૃષ્ટિ ડગાવશો ના.–૨ દિલડાં

ઉરનાં ઊંડાં ઉમળકાં,
ઉરમાં ઉછાળી અટકાં;
અંતે બનીને ઊલટાં,
ઉરને ઉકાળશો ના.–૩ દિલડાં

દિલડાં અમારાં મૃગલાં,
વાણી તમારી સુણતાં;
હર્ખી સદાય ઝૂકતાં,
પીડી પ્રજાળશો ના.–૪ દિલડાં

દિલડાં પરેથી દિલડાં,
ફેંકી કરો જો અળગાં;
માઠાં મરણથી બનતાં,
'જેષ્ઠન' ફગાવશો ના;
દિલડાં દઝાડશો ના.–૫ દિલડાં

બુધવાર
૨૨–૮–૩૪ } સિનાર

અગમ્ય એકાન્ત !

(રાગ-હરીગીત)

એકાન્ત ! ઓ એકાન્ત ! તારામાં રહી અદભૂતતા,
તું માં રહી શાન્તિ અજબ ! તારા રસો સૌ ચુસતા.
સુભટ અને ભડવીર યોદ્ધાને કરીને એકઠા,
રાજા ચલાવે રાજ્ય એકાન્તે કરીને મંત્રણા.
સૌ યોગીજન થાવા તદાકારે, કરીને એકતા,
આત્મા તણા ઉંડાણમાં એકાન્તમાં જપ જાપતા.
પ્રેમપથની આકરી ગુંચે થવા સમતોલતા,
એકાન્તના ખોળે રમી પ્રેમીજનો કલોલતા.
મૂઢ જાહેરમાં રહે મૂઢા તણા ના એ ચૌલા,
છે વિદ્વતા એકાન્તમાં એકાન્ત વીહોણા વીલા.
વસન્તે ને વસન્તે જયમ બોલતી વન કોકીલા,
તેવી હૃદય વિસ્તારમાં એકાન્તની ગુંજે લીલા.
એકાન્ત તારામાં બધું એકાન્ત ના ત્યાં કંઇ નથી,
એકાન્ત તું કોઠાર અક્ષય ! છે અમે જોયું મથી.
એકાન્તમાં ઘોરે બધા એકાન્ત ખાધું તે પચે,
એકાન્ત 'જેન્ટન' સરસ્વતી મદદે કવિતાઓ રચે.

એકાન્તની કઠોરતા

એકાન્ત અપકીર્તિ થતી એકાન્ત એ ઉજાગરા,
એકાન્ત તું સાથે રહી જલ્લાદની જલ્લાદતા.

તા. ૨૨-૫-૩૦ સિનોર

કબુતરની જોડલી

અહિંસાના સ્તંભો કબુતર તમે છો જગતના,
અને લોકો તેથી તમ તરફ પ્રેમે નિરખતા;
પ્રભાતે ઊડીને નિજ ગૃહ મહીંથી નભ રમો,
રમી થાકો ત્યારે મુજ ગૃહ પડાળે વિરમજો.—૧

કણો વેર્યા ચોકે ચકચક ચણો ઊડી તહીંથી,
ઘૂ ઘૂ શબ્દે ગાજી ખબ ખબ ખુંદો એ કણ કુદી;
ભલાં પારેવાં ના જરીક ખખડાટે ઉડી જશો,
કદિ થાકે ઊરો તદપિ ફરી આવી કણ ચુગો—૨

જનો કોઈ જોતા તમ તરફ દ્વેષે જરીય ના,
અહીંના લોકોનાં પવિતર અને હૃદ કુમળાં;
બિલાડાં ને શ્વાનો પણ નવ કદિ દ્વેષ કરતાં,
ભલે બાલુડાં છો તમ સહ રમે ખેલ કરતાં.—૩

અહો! કેવાં મીઠાં કબુતર મધુરાં ગીત લવે,
સજોડે કેવાં એ કુદી કુદી રમે ને કણ ચણે;
ધરાયાં એ હાવે જરૂર ઉડી જાશે ગૃહ ભણી,
અને એવામાં ત્યાં લઢી નિજ પિયુથી કબુતરી.—૪

પારેવી એક રિસાઇ પારેવાથી ખસી દૂરે,
ખિજાઈ ક્રોધથી ભારે કંપીને કણ ના ચુગે.—૫

ભૂખી ન્હોતી ન'તું ખાવું કિન્તુ રોષ બતાવતી,
જાણે કે હું નથી ખાતી રિસાઈ છું તેથી કરી. —૬

જમાનાને ગળી બેઠો હતો એ ય કબુતરો,
કિન્તુ પ્રિયા મનાવાને વલોપાતી બની વધો—૭

" અલી પારેવી કાં મુજ સહ લઢીને દૂર ખસે,
" અને ખિજાઈ તું મુજ હૃદયને કાં જખમ દે;
" પ્રિયા ! તારો છું ને ગરદન ફુલાવી તું જ કને,
" ઉંચી નીચી ઠેકે ભરી ડગ નચાવું શરીરને.—૮
" પારેવાં ચણતાં હતાં કણ અહીં ટોળે મળી ચોકમાં;
" ને તું યે ચણતી હતી નજીકમાં હું યે હતો સાથમાં;
" પાંખેપાંખ અડી જરી કબુતરી પેલી ચણે સાથ તે,
" તેમાં શું ગયું તાહરૂં ? અલી કહે કે લાભ શું મુજને ?—૯
રહેલ ચક્ષુ પડળોથી ઢાંકી,
પિયુ મનાવે તદપિ ન જોતી;
રિસાઈ તોયે દિલથી ખસેના,
પિયુ તણો પ્રેમ દિલે ભરેલો.—૧૦
પ્યારૂં અતિ તે દિલથી ખસેના,
અકારૂં તે યે દિલથી ખસેના;
અકારૂં, પ્યારૂં દિલમાં વસે હા,
મથો ન ખાલી દિલથી જશે ના.—૧૧
પારેવાયે બહુ રીતે સમજાવી પારેવડી,
તથાપિ ના મનાતી ને આંસુડાં બહુ સારતી.—૧૨
અતિભારે થયો ક્રોધ પારેવડો કંપી ઉઠયો,
મારવા જ્યાં જતો ચાંચ ત્યારે કો વચમાં પડયું.—૧૩
" તિરસ્કારે વશ નવ થતાં પ્રાણીઓ આ જગે કો,
" ને સત્તાના જુલમ હથિયારે ન તાબે થતું કો;
" રે ! સત્તાથી વશ થતુ કદિ માત્ર જાણો શરીર,
" કિન્તુ ઝાંખી સહૃદય તણી થાય ના ત્યાં લગીર.—૧૪
" સામ દામ અને દંડ કે ભેદથી જે ના બને,
" તેહ પ્રેમે બની જાતું હૃદય પ્રેમાધિન છે.—૧૫

"પારેવા તું મનાવી જો પ્રેમ ઉપચારે પ્રિયા,
"ઔષધિ એ રૂસણાંની પાતાં પ્રેમ પતે પિઠા—૧૬
'સંકોચે હું હતો પ્યારી તેથી આમ બની ગયું,'
ખુલાસો એટલો આપી પારેવે વ્હાલથી કહ્યું.—૧૭
"પારેવી પ્યારી! મુખ હું ન જોતાં,
"નિચું નિહાળી રહી કેમ કે'ને;
"તને ન મારૂં મુખ આ ગમે શું?
"તને ન મારૂં હૃદ આ ગમે શું?—૧૮
"તને ગમે તે કરવા તયારી,
"તને ગતે તો મરવા તયારી;
"તને ગમે શું કહી દે તું પ્યારી!
"તને ગમે તેની ન મોંઘવારી.—૧૯
"હસેલ તારૂં મુખડું ન જોતાં,
"જીવી શકું ના તુંજ પ્રેમ ખોતાં;
"તને અકારો અથવા છું પ્યારો,
"જણાવ તારા હૃદમાં વસે શું?—૨૦
"હસી કહી દે 'હૃદમાં રહ્યો તું;'
"અને અકારો 'હૃદમાં નથી તું:'
"સુણીશ એવું મુખડેથી તારા,
"સંતોષ પામે તહીં પ્રાણ મારા.—૨૧
હસી પારેવાને મધુર ઠપકો દે કબુતરી,
જીડું બાનું કાઢી કદિ અડીશ ના કો કબુતરી;
હસ્યું કો તે સુણી, ખડ ખડ હસ્યાં સૌ કબુતરાં,
હસ્યું કો તે સોરે નભ ઉડી ગયાં સૌ કબુતરાં.—૨૨
ઝેર ને અમૃત બન્ને પ્રેમનાં પરીણામ છે;
વિશ્વમાં એ હોત ના તો પ્રેમ મૂલ્ય જણાત કે?—૨૩

તા. ૫–૧૦–૩૧

લૂખા આવકાર

(મંદાક્રાન્તા છંદ)

' આવો આવો ' મુખથી વદીને દ્યો ભલે આવકાર,
' આવો આવો ' નયન નચવી દ્યો ભલે આવકાર;
કિન્તુ ' આવો ' હૃદય મહીં ના એ નથી આવકાર,
ને ' આવો 'ના નયન મહીં છે ત્યાં લુખા આવકાર.—૧
આવી બેઠા પણ નવ પુછી વાત કો ભાવનાથી,
ને કીધેલી પણ નવ સુણી વાત કો ભાવનાથી;
ને બેઠા ના સ્થિર સનમુખે આવ, જા, કારભાર,
લૂખા લૂખા દિલથી સમજો ત્યાં દીધા આવકાર.—૨
ક્યારે કે'છે ? ઉદધિ નદીને તું ભલે આવ આંહી,
કિન્તુ કેવો ! ઉદર લઇ લે આવતા વારમાંહી;
એવો નાભિ મહીંથી ન સ્ફુરે પ્રેમનો ઓડકાર,
ને તે આવી નયન ન ઝરે ત્યાં લુખા આવકાર.—૩
ક્યારે કે'છે ? શશી કુમુદિને આવતાં ખિલજે હું,
કિન્તુ કેવી ! શશી નિરખતાં ખિલતી પાંદડી શું;
એવી ખીલી હૃદય તણી ના પાંખડી જ્યાં લગાર,
ત્યાં દીધેલા ઉપર ટપકે જાણજો આવકાર.—૪
મેહુલાને ધરતી કહિં કે'છે ભલે આવ આવ,
કિન્તુ કેવી ! શરીર ફુલવે ઝીલીને મેઘ ધાર;
રે ! તેવું ના શરીર, મુખડું વિકસ્યું આણી વ્હાલ,
જાણી લેવા કુશલ સઘળા ત્યાં દીધા આવકાર.—૫
પ્રિયા પાસે, મિજલસ મહીં, અન્ય સ્થાને જનાર,
જે હો ! તે હો ! અગર દિલનો મિત્ર કે વાંચનાર;
મારા દિલે જગત કડવું તેથી જો ભૂલ થાય,
તો સુધારો મુજ ભૂલ : ગણી સ્નિગ્ધ એ આવકાર.—૬

તા. ૧૫-૧૧-૩૧

ગીત ગા તું સખે!

(તોટક છંદ)

ગીત ગા તું સખે! ગીત ગા તું પ્રિયે!
સ્વર તુંજ સુણાવ! મને પ્રિય છે;
નહિ આંગળી હું ધરૂં કર્ણું વિષે,
સ્વર તુંજ સરે! મુજ કર્ણું પીએ.—૧
જરી બેસી જજે ઉંચ આસનમેં,
જમણો પગ વામ મુકી જઘને;
તુંજ અંક મહીં તું વિણા ધરજે,
તુંજ........સમું રૂપ ત્યાં બનશે.—૨
નિરખાવ મને રૂપ એ નયને;
નિરખી તું ય લે રૂપ એ [1]અરીસે;
પછી અંગુલી કોમળ તંતુ પરે,
સ્વરમાં સ્વર મેળવી ફેરવજે.—૩
સ્વર પંચમથી અઘરૂં પડશે;
શરૂ તેથી તું મધ્યમથી કરજે;
મહીં તિવ્ર સ્વરો જરી મેળવજે,
મધુરૂં તુંજ ગાન તહીં બનશે.—૪
લટકે ચટકે
પટકી મટકે,
સ્વર છેડ સખે!
કર મુગ્ધ સખે!
મધુ મોરલી સાથ બજાવ સખે!
તન મારૂં ઝુકાવ ઝુકાવ સખે!—૫

---

૧ અરીસે-આરસે-તકને-દર્પણમેં.

પછી સ્વર્ગ મને જરી ના સ્મરશે,
તું'જ ગાન મહીં શિર આ ઝુકશે;
અહીં મૃત્યુ જને બની સ્વર્ગ જશે,
પછી લાભ કયો રહી બાકી જશે ?—૬
સંભળાવ પ્રિયે !
બહલાવ દિલે !
તુજ ગાન ગુણીજન તે સુણશે;
સુણી ગાન ગુણીજન દિલ ધરે,
ન ધરે દિલ તે ખગ જાણી જજે.—૭
સ્વરમાં લીન શંકર શાસ્ત્ર કહે,
હનુમાન થયા લીન એજ સ્વરે;
સ્વરમાં લીન વિશ્વ બન્યું જ ખરે !
અણુ માત્ર સમો પછી કોણ હું કે' ? !—૮
જન વાણી [1]પરા તણી શોધ કરે,
સ્વર શોધ ન તે ન પરા પરખે;
સ્વર નાભિથી ટેવ પડે નીકળે,
તહીં વાણી પરા પરખાય સખે !—૯
તદરૂપ પરા સ્વર પેખું થતા !
તદરૂપ બનું લલકાર સખે !
ગીત ગા તું સખે !
ગીત ગા તું પ્રિયે !
સ્વર તુજ સુણાવ મને પ્રિય છે !–૧૦

તા. ૭–૧૦–૩૨

---

૧ પરા—એ નામની વાણી છે. જે સાધવી કઠીન છે. કે જે સાધેથી મોક્ષનો માર્ગ મોકળો છે.

પ્રેમીઓને પૂજીએ

(મનહર છંદ)

જીગરને જીતનારાં,
હૃદયમાં રાખનારાં,
આનંદીત દેખનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

હેતથી બોલાવનારાં,
માનથી સત્કારનારાં,
દુઃખો દેખી દાઝનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

સંસારમાં સહાનારાં,
સુકને બઝાડનારાં,
સત્ય સમજાવનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

ગુણને ગજાવનારાં,
દુર્ગુણ દબાવનારાં,
શીખ શુદ્ધ આપનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

ભયથી રક્ષાવનારાં,
શોકને સમાવનારાં,
ડૂબતાં બચાવનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

કટુ વાણી તાજનારાં,
શુભવાણી ભાખનારાં,
ગોવિન્દ ગવાડનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

પ્રેમ પરખાવનારાં,
વિરાગ બતાવનારાં,
મોક્ષને પમાડનારાં,
પ્રેમીઓને પૂજીએ.

વિરોધ વધાવનારાં,
શાન્તિને નસાડનારાં,
વિગ્રહે આનંદનારાં,
'જેષ્ઠન' કે' તજીએ.

જીવન માર્ગ

(હરીગીત છંદ.)

પૃથ્વી પરેથી પાપ ઓછાં ના ભલે ! હલકો કરો,
પણ પાપમય જીવન ગુજારી ભાર ના અદકો કરો;
સુખ ના ભલે ! કૈં દઈ શકો પણ કોઈને દુઃખ ના કરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાદું, સરળ, શ્રદ્ધામય કરો.— ૧

દો કે ન દો તોયે ભલે ! દેનારને ના રોકશો,
બનતું કરી આલમ મહીં દેવાડવા ના ચુકશો;
તે યે બને ના તોય 'એને કોઈ આપે' ઇચ્છશો,
જાતે પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાદા, સરળ, શ્રદ્ધામય થશો.— ૨

આવ્યા જગે, જાવું કહિં ? ક્યારે ? દિલે એ રાખીને,
વ્યાપાર સઘળા જીંદગાનીના તમે ફેલાવજો;
તેમાં નડો ના કોઇને : ના દર્દ કો દિલે કરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ, શ્રદ્ધામય કરો.— ૩
નિંદક તમારો છે રૂણી : નિંદક સુણો : શાન્તિ ધરો,
છે ભૂલ કાં અણભૂલી તે, તે શોધમાં નિત્યે ફરો;
સ્તુતિ તણી છાયા નીચે નિંદા છુપી : નિંદા હરો,
જીવન પ્રભુમય સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ, શ્રદ્ધાણુય કરો.— ૪
ચાહો ભલું : થાશે ભલું : ના કોઇનું બુરૂ ચહો,
બોજો તમારી જીંદગીનો ના શિરે કોના ધરો;
રે ! સ્વાર્થ સઘળા પરહરો; યથાર્થ કાર્યો આદરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ શ્રદ્ધામય કરો.— ૫
રે ! મન, વચન ને કર્મથી ના કોઇને દુભાવશો,
ક્ષુલ્લક જીવનના કારણે ના કોઇને રીબાવશો;
આશિષ લ્યો : આશિષથી આનંદ પામે ભૂધરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ, શ્રદ્ધામય કરો.— ૬
સાહસ કરો આફત નડે છો : આફને દુઃખો મળે,
દુખો સહો : દુખો સહે આ જીંદગાની જળહળે;
એવા જીવનને જીવવા આ જીગરને દો આસરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ, શ્રદ્ધામય કરો.— ૭
રે ! કામ, લક્ષ્મી, કીર્તિ એ તૃષ્ણા ત્રણે દેજો તજી,
વિશ્વાસઘાતાદિ અનર્થો ઉપજે છે તે મહીં;
શોધો ન સુખ, સુખશાન્તિમાં : એ વાતને દિલે ધરો,
જીવન પ્રભુમય, સ્પષ્ટ, સાફ, સરળ, શ્રદ્ધામય કરો.— ૮

તા. ૧૦–૫–૩૨
સીનાર

લક્ષ્મી ! તમે પાછાં ફરો

ગઝલ (હરીગીત લય)

વિયોગ આખી જીંદગાની મેં સહ્યો : ના આવીયાં,
પાછાં ફરો લક્ષ્મી તમે, હાવાં તમારૂં કામ ના.
વ્હાલાં હતાં, પ્યારાં હતાં, સન્માન સ્થાન દિલે હતાં,
ઉમેદ ને લોભે હતાં, તે ના હવે : પાછાં ફરો.

જુવાનીમાં હથિયાર સૌ તાજાં હતાં સાજાં હતાં,
જુનાં થયાં, બુઠાં થયાં, હથિયાર તે : પાછાં ફરો.
ઉન્નત ગતિ, ઉન્નત મતિ, ઉન્નત હતી આ જીંદગી,
ચાખી, ચખાડી ત્યાં મઝા ના, વ્યર્થ સૌ : પાછાં ફરો.

આ હૃદય દેવાલય મહીં મુર્તિ તમારી સ્થાપિ'તી,
તે અશ્રુથી ખંડિત થઇ, વંચિત થઇ : પાછાં ફરો.
આ જીંદગાની ધ્રુસકે રોઇ વિતાવી મેં બધી,
મરતાં મળો શા કામનાં ? શરમાઇને પાછાં ફરો.

રિઝો તમે, ખિજો તમે કે આંસુડાં સારો તમે,
પથ્થર સમું હૈયું બન્યું, પરવા નથી : પાછાં ફરો.
ઇચ્છા તમારી હોય તો આફત હજારો લાવજો,
આ હૈયું હિમાલય સમું તે ઝીલશે : પાછાં ફરો.

'શ્રીમંત તે !' જ્યાં જઇ વસો, 'બેકાર તો' જ્યાથી ખસો,
લાલિત્ય, લીલા એ તમારી ના ગમે : પાછાં ફરો.
એ ના ગમે; શ્રીમંત કૈં, બેકાર કૈં નિત્યે કરો,
હું એકધારી સ્થિતિમાં મશગુલ છું : પાછાં ફરો.

હથિયાર=ઇન્દ્રિયો.

આ હૃદયના ઊંડાણુમાં મુર્તિ વસાવી નાથની,
એ નાથ મારો સાથ દેશે, ના ગરજ : પાછાં ફરે.
. મારે ગરજ એ નાથની, હાવાં તમારી ના જશ,
એ નાથની હોયે ગરજ તો આવજો : કે નાસજો.

તા. ૧૭-૬-૩૨ સીનાર

આંસુથી ભરેલી દુનીયા

ઉપજાતિ વૃત

" પ્રભાત કાલે રડવું સદાએ,
" હશે શું મારા નસીબે લખેલું ?
" એ મુખ જોવું ઉતરેલ ચ્હેરે;
" હશે શું મારા નસીબે લખેલું ?
એ શબ્દ મારા મુખમાં હતા ત્યાં,
પુંઠેથી કીધું પ્રિય કો જને આ:-
" આ દુનિયા આંસુથી છે ભરેલી,
" ત્યાં હાસ્યની આશ ન રાખજે તું;
" દઝાયલા સ્નેહથી તે રડે છે,
" બંધાયલા સ્નેહથી યે રડે છે;
" ખિજાયલા ક્રોધ જતાં રડે છે,
" હિમાળુ શા શાંત! છતાં રડે તે.
" પ્રિયા વિયોગે વિરહી રડે છે,
" નિત્યે પિયુને રમણી ભજે છે;
" રતિ મહીં મોજ જનો ગણે છે,
" છતાં રતિમાં મયુરો રડે છે.
" શ્રીમાન તે લક્ષ્મી જતાં રડે છે,

" ધીમાન ગાંડા બનતાં રડે છે;
" તો મુર્ખ, બેકાર રડે શું કાજે,
" જરા મને તે સમજાવશો કે?
" કુમુદિની ચાંદ જતાં રડે છે,
" શિયાળવાં સાંજ થતાં રડે છે;
" ઉગ્યો રવી કે ઘુવડો રડે છે,
" જંપે જનો કે કુતરાં રડે છે.
" પિતા રડે પુત્ર કપુત જોતાં,
" વંઝા રડે કૂખ નહિ ફુટાતાં;
" સાસુ વઢે ને વહુ રોજ રોતાં,
" ચે' આંસુ નિત્યે મણુબંદી ભૂરાં.
" રડાવનારાં રડતાંઃ રડાવી,
" હસાવનારાં રડતાંઃ હસાવી;
" રડે જહાં આ મુકી હોથ ભાવિ!
" ગણાવતાં એ નથી પાર કાંઇ.
" શોષાય શોકે સહુ ઇન્દ્રિયો આ,
" તું શોક તારો દૂર કાં કરે ના?
" રે! શોકથી દેહ પડી જશે આ,
" તો આત્મ તારો વસશે કહે કાં?

તા. ૨૧–૬–૨૨ સીનોર.

જન્મતા બાળકને આશિષ

(મનહર છંદ)

લેખ હું આશીર્વાદમાં લખું છું પ્રેમે જેવો,
તેવો લખજે વિધાત્રી લલાટે રે'મ કરી;
આયુષ્યમાં વર્ણવું કે ચીરંજીવી થાજે બીજો,
માઘ, કાલીદાસ જેવો બુદ્ધિમાં થાજે કવિ;
વળી ક. દ. ડા. ની તોલે સાક્ષર ગો. મા. ત્રિ. સમ,
સુર્યના કિરણ સમ કીર્તિ પ્રસરાવજે;
રક્ષા રઘુનાથ કરો કૃષ્ણ હે! કમળાપતિ,
સરસ્વતી 'જેષ્ટન' હૃદયમાં બિરાજજો.—૧

કુચ–દેવેચાનિ

ભાગ ૧લો

ઐશ્વર્ય એ પ્રતિમા છે જર, જોરૂ, જમીનની,
તેહ કાજે કરે યુદ્ધો સર્વ લોક ધૂની બની.—૧

રે! ઐશ્વર્યની કાજ યુદ્ધ અસુરો ને દેવનું કારમું,
થાતું'તું પુરવે પરસ્પર બહુ તે શાસ્ત્રમાં છે લખ્યું;
સ્પર્ધા પક્ષ દ્વએ હતી વિજયની જ્યારે બહુ યુદ્ધમાં,
તેથી શું કરવું ઘટે ત્વરિત તે બન્ને હતા શોધમાં.—૨

'નાન્હા કે વડ કાર્યમાં શુભ થવા આચાર્યને નિમવા',
એ સુત્રે જીતવા પુરોહિત કર્યા બે પક્ષમાં આગવા;
અંગિરા તન તે 'બૃહસ્પતિ' નિમ્યા યજ્ઞાર્થ દેવેહતા,
ને નિમ્યા કવિ પુત્ર શુક્ર અસુરે, તે બેઉ સ્પર્ધિ હતા.—૩

વિદ્યા શુક્ર કને હતી બલવતી સંજીવિની શી અહા!
યુદ્ધે જે હણતા સુરો અસુરને તે શુક્ર જીવાડતા;
તેથી તે અસુરો ફરી ઉઠી શૂરે દેવોની સામા થતા,
મૃત્યુનો ભય ના જરી અસુરને ને દેવને મારતા.—૪

યુદ્ધે જે અસુરો હણે સુર બધા તે ના ફરી જીવતા,
વિદ્યા એ હતી ના બૃહસ્પતિ કને તેથી સુરો ખેદતા;
શુક્રાચાર્ય તણા ભયે સુર બધા ઉદ્વેગ પામેલ તે,
ગુરૂના તન 'શંયુ'[1] પાસ જઈને દેવો કહે આમકેઃ—૫

અમે પ્રીતિવાળા તમ તરફ તેથી કચ તમો,
ધરી સામી પ્રીતિ જરૂર અમને સાંય કરજો;
રહી વિદ્યા શુક્રે અતિ બલવતી સંજીવિની તે;
શીખી આવો હોંશે, અમ સુખ મહીં ભાગ મળશે.—૬

રહે શુક્ર સ્થાયી નગર વૃષપર્વા નૃપ તણા,
અને ત્યાંથી રક્ષે અસુર, સુર રક્ષે નવ જરા;
તમે એ ઋષિનું તન મનથી અરાધન કરો,
કરો એવું એવા તરૂણ વય વાળા તવ જ છો.—૭

તહીં દેવ્યાનિ છે અતિ રૂપવતી શુક્ર કુવરી,
શકો લાભી વિદ્યા, જરૂર થકી તે જો ખુશ થઈ;
શીલે ચાતુર્યે ને મધુર વદી આચારથી અને-
વળી ઇન્દ્રિયોના દમન થકી તે તો ખુશ થશે.—૮

ગરજ! ગરજ! તું છે માન મોડાવનારી;
ગરજ! ગરજ! તું છે સત્ય છોડાવનારી;

---

[1] શંયુ-કચ વેદમાં શંયુ એવું નામ કચનું કહ્યું છે.

ગરજ ! ગરજ ! ભારી પ્હાડ ઠેકાવનારી,
ગરજ ! ગરજ ! તારી છે ગતિ કેવી ન્યારી.—૯

જન્મેલ તે જરૂરથી મરી છે જવાનું,
મૃત્યુ થયેલ પણ તે ફરી જન્મવાનું;
મૃત્યુ અને જનમ કુદરતી લીલા છે,
તેને મિટાવી શકવા નથી કો સમર્થ.—૧૦

ઐશ્વર્ય એ નથી ગણ્યું કંઇ એકલાનું,
ને તે પરે થતી ન માલકી એકની કો;
ઐશ્વર્યને દીધું વહેંચી ઇશે વિભાગે,
ને તે મળે સઘળું તોય ન મૃત્યું છાંડે.—૧૧

દેવોએ વિનવ્યો શંચુ સ્વાર્થ માટે નમી નમી,
દેવોનું હિત ઇચ્છી તે બોલ્યો આમ મુખે વદી.—૧૨
દેવો પ્રતિ કહ્યું 'હું તેમ કરીશ' જાણો,
દેવે પૂજા કચની ત્યાં કરી ને વખાણ્યો;
શંચુ પછી નીકળી શુક્ર ગૃહે ગયો ને,
ત્યાં શુક્રને નમનથી કહ્યું શિષ્ય ભાવે.—૧૩

બૃહસ્પતિ મુજ પિતા તન તેમનો હું,
સૌ પુત્રમાં વડીલ છું 'કચ' નામ મારૂં;
લો આપ શિષ્ય તરીકે મુજને સ્વીકારી,
હું રે'શ વર્ષ દશનો લગી બ્રહ્મચારી—૧૪

શુક્રે કહ્યું કચ ભલે રહી જા સુખેથી,
સ્વીકારૂં છું વચન તાહરૂં હું ભલેથી;
હું, માન પાત્ર તુજને ગણી માન આપું,
ને માન તે દીધું બૃહસ્પતિને ગણાશે.—૧૫

ગુરૂને તું નથી કે'તો હે કચ ! તારો સ્વાર્થ તે,
છુપાવ્યું તે ગુરૂ જાણે માટે તે ન શીખાડશે.—૧૬
કદિ પાતાળમાં પેસી છુપાવો છાની વાતને,
છુપાવ્યું તે છુપાશે ના આખરે ખુલી તે જશે.—૧૭

શંચુ રહ્યો શુક્ર ગૃહે સુખેથી,
આદેશ્યું શુક્રે વ્રત તે ગ્રહીને;
અસુર આ વાત ન જાણતા 'તા,
'આ શંચુ' ના એમ પિછાનતા 'તા.— ૧૮

ધરાવતો ગૌ વનમાં ચરાવી,
પહેલ શબ્દો હૃદયના ઉઠાવી;
સુવાનીને એ અનુરૂપ ગાઈ,
આરાધતો 'તો ગુરૂ, દેવયાનિ.— ૧૯

એકાન્તમાં એ કચ દેવયાનિ,
ગાઇ ગીતો વાદ્ય બજાવતાં 'તાં;
વળી કરી નૃત્ય ઘણા પ્રકારે,
પરસ્પરે પ્રેમથી લાડતાં 'તાં.— ૨૦

જે બ્રહ્મચારી, ધીર ને શુરવીર દાનો,
બુદ્ધિમતો વળી નિશંક જ બોલનારો;
માયાળુ ને રહિત માન થકી થયેલો,
સ્ત્રી પાસ તે જરૂર રાખી શકાય જાણો.—૨૧

સુવાનીમાં હતાં બંન્ને અજાણ્યું શુક્રથી ન 'તું,
તથાપિ ના કરે છેડ દિલે વાત્સલ્ય એ હતું.—૨૨
ભાનુ છે નભ મધ્ય ક્રુર બનીને પીખી રહ્યો ગ્રીષ્મનો,
ને વાયુ જરીએ વહી શીતળતા વિશ્વે ન'તો આપતો;

પંખીડાં ઉડતાં ન'તાં અહીં તહીં વૃક્ષે લપી હાંફતાં,
ને ધામે ગરીડાં વળે જન તને હસ્તે લૂછયે મેલનાં—૨૩

વેલી ગાઢ ચઢાવી મંડપ પરે આલ્હાદ લેવા હતી,
તે કાળે કચ દેવયાનિ ઝુલતાં ઝૂલે હતાં તે મહીં;
'છે મારા પર વ્હાલ કેવું કચનું' તે જાણવા શંયુને,
અંગુઠે પગના ખણી ભૂં શરમે કે' દેવયાની ધીમે.—૨૪

જગત મહીં તમારી શંયુ ! છે કોણ પ્યારી ?
રૂપવતી વળી કેવી ? નારી તે છે સુભાગી;
દિન પ્રતિ દિન રે' છે તે કયા સ્થાન માંહી ?
અધિર બની છું હું તે જાણવા; દો જણાવી—૨૫

દીઠી'તી નખ શીખના અવયવે મીઠાં કટાક્ષે અને—
સ્નાનોમાં હસતાં વળી રૂદનમાં રે ! દેવયાનિ કહે;
મોહ્યો 'તો દિલમાં પરંતુ કચને દીક્ષા દિલે સાંભળે,
દેવો ઊત્તર કે નહિ ? ! કચ દિલે ગાઢા વિચારો કરે.—૨૬

સ્મરણ, કિર્તન, કેલી, કૃદ્દષ્ટિ ગુહ્ય ભાષણો,
પ્રત્યક્ષ સહવાસ ને સંકલ્પ, પ્રયત્ન-કરો.—૨૭

અષ્ટ મૈથુન વિદ્વાનો વર્ણવે છે સ્ત્રી સાથનાં,
બ્રહ્મચારી જને આઠે લાધવા મોક્ષ ત્યાગવાં.—૨૮

"દેતાં તને જરીક ઉત્તર કાવ્ય માંહી,
"આ વાર શી ? ! કચ પ્રતિ વદી દેવયાનિ;
"હું તો બહુ કવિત સ્હેજ લખું બનાવી,
"શંયુ કહેઃ જરી બતાવ લઉં હું વાંચી.—૨૯

"કે' દેવયાનિ બતલાવત તે હું કિન્તુ,
"કાવ્યો લખ્યા વધી જતાં ચુલમાં ઝુંકું છું;

ઉડાઉ ઉત્તર સુણી કચ દિલ ઝંખ્યું,
ને વિજળી સમું દિલે કંઇ કૈં થયું 'તું,—૩૦

સામા દિલે વસ્યું શું છે ? પ્રથમ તેને તોલીયે,
સામું જોયા વિના દિલ આપ દિલના ખોલીયે.—૩૧

'શુદ્ધ પ્રેમે કહું ત્યાં શું?!' વિચારે કચ દિલમાં,
વિચારીને વદ્યો શંચુ દેવયાનિ ! જવાબ આ.—૩૨

" બહુ ઊંચી નહિ બહુ નીચી નહિ,
" બહુ શ્યામ નહિ બહુ ગૌર નહિ;
" બહુ જાડી નહિ બહુ શુષ્ક નહિ,
" કચ તે સ્ત્રી ગણે જગ રૂપવતી —૩૩

" એવી છે કદ, વર્ણમાં રમણી કો બાવીશ વર્ષે હશે,
" મોઢાની તસવીર ચંદ્ર વદના જાણે હસે ! ચંદ્રને;
" બાલો રેશમ છે સમા ચળકતા વેણી ગુલાબે મઢી,
" કિન્તુ ઝાંખ વળે ગુલાબ ફુલને ગાલોની લાલી થકી.—૩૪

" ને છે દિવ્ય લલાટ સ્ફટિક સમું તેજે બધું છાવતું,
" નાસિકુ અણી ભાગમાં વિકસ્યું તે છે ભાલ ઓપાવતું;
" ઓપે છે ભ્રકુટી કમાન વળતી જાણે લતા ચાપની,
" ત્યાં ચક્ષુ દ્વય શોભતાં કમલશાં જાણે મૃગી ભાળતી.—૩૫

" ઓષ્ટે ન અધરે ઝગે સુરખી છે તાંબુલીયા રંગની,
" ઝૂકી છે જરી આગળે હડપચી નારંગીની પીઠશી;
" સ્કંધો છે ઉપસેલ, ઉન્નત અને દેખાય બીલ્વસ્તની,
" શોભા છે કમલો તણા જળ ભર્યાં દંડો સમી હસ્તની.—૩૬

" કાસારે[1] જ્યમ પોયણી મૃદુ ઝુલે તેવું મૃદુ પેટ છે,
" ત્યાં દિસી જળ ઘુમરી[2] સમી રહી નાભિ ઉંડી ઉદરે,
" શોભીતી કદલી સમી જઘન છે ને કેસરી શી કટી,
" હાથેલી વળી પાદની તળી રહી જાણે ગુલાલે ઝરી.—૩૭

" નિતંબો નીવી ગ્રંથીએ ઝડી લીધાં પીઠો સમાં કચ્છની,
" ધીરી ઉદ્ધત થાય જ્યાં ગતિ તહીં ડોકી ઝુલે મસ્તી શી!
" મીઠા હાસ્યથી દંત દાડમ કળી જેવા મુખે ઓપતા,
" મોતીડાં ખરતાં સહેદ રૂદને તોયે મુખે શોક ના.—૩૮

" નૃત્યો રે ! કરતી મૃદંગ બજવી મીઠું મીઠું ગાઇને,
" દીક્ષા પૂર્ણ થતાં જડું હૃદય આ ને પ્યારી તે મારી છે;
" રે' છે તે પ્રતિદિન આ હૃદયમાં કેદી બની મારી ને,
" હું દસ્યુ[3] દિલ તે તણો બની ચુક્યો કિન્તુ શું ભાવીહશે.—૩૯

વદીને એટલું શંયુ બોલતો ચુપ થઈ ગયો,
દેવયાનિ વદી 'શંયુ મને તું વર્ણવી રહ્યો.'—૪૦

" કીન્તુ દેવી હશે કો તે વર્ણને તું ભૂલો પડયો,
" જો ! જો ! શંયુ નભે જોને ! ભાનુ યે આથમી ગયો.—૪૧

વિનોદ એવા કરતાં હતાં ત્યાં,
પરિક્રમા ભાનુની પાંચશો થૈ;
કચે જીત્યું 'તું દિલ દેવયાનિ,
કે એવું 'શંયુ વિણુ ના ગમે કૈં.' —૪૨

શંયુ ભણે શુક્ર કનેથી વિદ્યા,
એ વાતની જાણુ અસુરને થૈ;

---

૧ કાસાર—સરોવર. ૨. ઘુમરી—ખાયણી—જળના વહેંણમાં ભમરા થાય છે તે. ૩. દસ્યુ—ચોર—ચિત્તચોર.

સંજીવની જાય રખે ભણી એ,
એવી ઉભી ધાક અસુરને થૈ. —૪૩

ઠરાવ કીધો કમી ધાક થાવા,
એકાન્તમાં દાનવ એકઠા થૈ;
કે 'મારી નાખો કચને ખુશીથી,
શકે જીવાડી ફરી શુક્રના કૈં.' —૪૪

ચરાવવાને વનમાં પ્રભાતે,
શંચુ ગયો 'તો ધન ગાયનું લૈ;
ત્યાં શંચુનું મોત કરી અસુરે,
શરીર કીધું ટુકડા ઝીણા કૈં. —૪૫

શિયાળવાંને, વરૂને દીધું તે,
અને બધી ગાય સુની ગૃહે ગૈ;
ગાયો દીઠી આવતી ઘેર સુની,
ને દેવયાનિ વદી ધ્રાસકે કૈં. —૪૬

"અગ્નિહોત્રના અગ્નિમાં હોમ આપ્યો તમે પિતા,
"સુર્ય એ અસ્ત પામ્યો ને આવી ગૌ ગોપના વિના.—૪૭

"મારી નાખ્યો હશે કોએ તેથી શંચુ જણાય ના,
"સત્ય હું તો કહું છું કે શંચુ વિના જીવીશ ના.—૪૮

"શુક્રે કીધું કરીશ નહિ તું શોચ ઓહો! શું એમાં?!
"જીવાડું હું મરણ થયું હો તોય આ 'આવ' કે'તાં;
શુક્રે આવું સહજ વદી સંજીવિની જાપ જાપ્યો,
તેની સાથે તન-વરૂ, શિયાળો ચીરી શંચુ આવ્યો.—૪૯

દેવયાનિ વદી ત્યારે 'આવતાં કેમ વાર થૈ,'
'અસુરોએ હણ્યો તેથી' શંચુ કહે હે! ભાવિનિ!—૫૦

પછી દિનો કૈંક સુખેથી કાઢ્યા,
ફરી દિને એક પ્રભાત કાલે;
દેવ્યાનિના શંચુ કીધે ગયો 'તો,
ફુલો વનેથી વીણી લાવવાને. —૫૧

ત્યાં મારી નાખ્યો કચને ફરીથી,
અસુર ભેગા સઘળા થઈને;
કરી દીધો લોટ સબને જલાવી,
નાસી ગયા મેળવી ઉદધિમેં. —૫૨

લાંબો ઘણો કાળ ગયેલ જાણી,
કે' દેવયાનિ રડીને પિતાને;
" શંચુ હજુ ઘેર પિતા ન આવ્યો,
" જરૂરથી મૃત્યું કર્યું અસુરે. —૫૩

" મને શંચુ વિના પિતા જીવવું ગમશે નહિ,
" જીવાડો સ્નેહ લાવીને તે વિના વ્યર્થ જીંદગી.—૫૪

શુક્ર સંજીવિની મંત્ર જીવાડયો શંચુને ફરી,
મૃત્યુની વાત શંચુએ દેવયાનિ કને કહી.—૫૫

કલ્લોલતા મય દિનો જ વિતાવતાં એ,
બેઠાં હતાં ઉપવને દીન એક સાંજે,
ત્યાં મોર એક નિજ ઢેલ ઘુમાવી નાચે,
તે દેવયાનિ નીરખી કચને જણાવે.—૫૬

" જો શંચુ પેલો છુમ છુમ નાચે,
" મયૂર કેવો ! નિજ ઢેલ સાથે;
" અને કરી શી ! પિછથી કળા એ,
" રીઝાવી દે છે નિજ ઢેલડીને. —૫૭

" વળી ફરે ચોગમ નાચી કેવો
" ગોવાલણીમાં જયમ ' વાસુદેવો;
" ને ઢેલ કેવી ચુમી ચુમીને લે,
" ખુશી થકી આંસુ મયૂર દે તે. —૫૮

" મયૂર મારો કચ તું થતામાં,
" આંસુ ઝીલું ઢેલ બની હું તારાં;
" અને ઘુમું ચોગમ તારી પાસે,
" રીઝાવજે શંચુ મને તું નાચે. —૫૯

તથાપિ ના વધો શંચુ સાયંકાળે થઇ ગયો.
વાળુ કીધું ખધાંએ ને નિદ્રાને દેહ અર્પિયો.—૬૦

ભપકી ખુબ જનારાં આપ અંધાર જોશે,
અતિ પરિચયવાળાં માન પોતાનું ખોશે;
ખટરસ જમનારાં રોગનાં મૂળ પોષે,
પ્રણય રસ પિનારાં દુઃખનાં ઝાડ જોશે.—૬૧

નિદ્રા મટી થઇ તંદ્રા મળસ્કે દેવયાનિની,
કારમી એ રડી ઊઠી ઊઠાડી કચને વદી—૬૨

" ઉઠી પ્રભાતમાં મોહું તાહરૂં,
" નિરખતાં જતો દિન સુખરૂ,
" પણ મને થયું સ્વપ્ન કારમું,
" હું, તું લઢી પડ્યાં રે ! અરે ! બહું. —૬૩

" કચ કહે તને સ્વપ્ન છો થયું,
" પણ કદિ તને હું નહિ લહું;
" દિવસના વિચારોથી ઉલટાં,
" જરૂર હોય છે સ્વપ્ન જુઠડાં. —૬૪

દેવયાનિ કરી શાન્ત ને શંચુ વનમાં ગયો,
અસુરે મારી નાખ્યો ત્યાં તન બાળી રક્ષા કીધો—૬૫

મદિરામાં મિલાવીને શુક્રને પાઇ રાખ તે,
શુક્ર પેટે જતાં શંચુ અસુરો હરખાય છે.—૬૬

પિતા ! પિતાં ! રવી પણુ ગયો દેવયાનિ કુછી કે',
મારી નાખ્યો જરૂરથી હશે શંચુ; જીવી શકુ શે;
જીવાડો એ કચ કહિં હશે તે તપાસી પિતાજી,
સંધ્યા વાગી કચ નવ દીઠો હું રહું કેમ રાજી.—૬૭

કે' શુક્ર મુજ તનયા ! કચ મૃત્યુ પામ્યો,
જીવાડું તોય કચને હણતા અસુરો;
તું આમ શોક કર ના રડ ના લગારે,
તારા સમી મરણુનો નવ શોક ધારે.—૬૮

મારા પ્રભાવથી તને સઘળા નમે છે,
ના તેથી શોક કરવો તુજનો ઘટે છે;
જીવાડવો કઠિન છે કચને હવે તો,
જીવાડું તોય ફરીથી હણુશે અસુરો. —૬૯

રડું ને શોક ના કેમે કરૂં હું કચનો પિતા !
શ્રેષ્ઠ છે, છે મને વ્હાલો જીવીશ ના તેના વિના.—૭૦

આ—દેવયાનિ વચનો સુણીને મુનિએ,
ધિક્કારી સર્વ અસુરો કહ્યું: શંચુ ક્યાં છે ?
શંચુ કહે ઉદરમાં પ્રભુ આપના છું,
જે રીત ઉદર ગયો બધું તેહ કીધું.—૭૧

શુક્ર કે' દેવયાનિને હું તારૂં પ્રિય શું કરૂં ?
હું મરૂં તો જીવે શંચુ ફાડતાં પેટ માહરૂં.—૭૨

"આપ જીવો જીવો શંચુ" દેવયાનિએ આ કહ્યું,
બેમાંથી એકના મોતે નિપજે મોત માહરૂં.—૭૩

શુક્રે કહ્યું શંચુ બહાર આવી,
જીવાડજે પુત્ર રૂપે મને થૈ;
શંચુ પરે હેત અગાધ લાવી,
શંજીવિની ત્યાં ઉદરે ભણાવી. —૭૪

શંજીવિનીને ભણી શંચુ પૂરી,
બહાર આવ્યો ગુરૂ પેટ ચીરી;
જેવી રીતે પુનમ ચંદ્ર સાંજે,
ભેદી દિશા પૂર્વ બહાર આવે. —૭૫

જીવાડ્યા શુક્રને અંતે પછી શુક્ર આવું વદ્યા,
મારા જેવો બન્યો શંચુ કહી અસુરો ચેતવ્યા.—૭૬

મર્યાદા બાંધી ત્યાં શુક્રે પીવી ના મદિરા જને,
ધર્મભ્રષ્ટ થશે પીતાં બ્રહ્મહત્યા જ લાગશે.—૭૭

શંચુ હજાર વર્ષો ત્યાં ગુરૂની પાસમાં રહી,
તેમની મેળવી આજ્ઞા સ્વર્ગે જવા ઇચ્છા કરી.—૭૮

ભાગ ૨ જો.

મૃદુહાસ્યે દેવયાનિ સુહસ્તે—
દેખાડીને પાન ઇશારતે કે';
"જાતાં જાતાં પાન આરોગશો કે,
"જાતાં શંચુ હર્ખ દેતા જશો કે? . —૭૯

કુલે, શીલે, વિત્ત, વિદ્યા, વપુએ,
વર્ચસ્વે, વાને, વયે અષ્ટ ગુણે;

સત્યભામાનો સંદેશો.

આણું કેમ ન આવ્યાં મોરાર,
મોઘા મારા જોબાનીયાના હાર;
આણું મોકલજો વહેલાં મોરાર.—એ ટેક

કારતક માસે કંચુકી સહે–
સજ્જ થઇ હું રહી છું તૈયાર.—આણું.

માગસર માસે મને રાતડી–
વેરણુ થઇ શૈયા મોઝાર.—આણું.

પોષે શોષ કરે છે વાયરા,
શોષ્યાં અંગં ને અધર અપાર.—આણું.

માહા માસે ખર્યાં સૌ પાંદડાં,
થાતાં વસંત અનંગ બાર.—આણું.

ફાગણુ ફુલ્યો આંબો કેવડો,
ચૂગી કોયલ કરે ટહુકાર.—આણું.

ચૈત્રે ચુસાતા મકરંદ સૌ,
સુણ્યા મેં ભમર તણા ભણુકાર.—આણું.

વૈશાખે રસ ફળ ઝૂલતાં,
મોં મોં છૂટી રહે તુષાર.—આણું.

જેઠ વેળાયાં સૌ રસ ફળો,
વેઠઇ વેઠઇ દાડમડી ને દ્રાક્ષ.—આણું.

અષાઢે ગગન બહુ વાદળાં,
યક્ષે કાવ્યો સંદેશો નાર.—આણું.

શ્રાવણ સરવરીયાં પડે મેઘનાં,
પડે ત્યમ મુજને અશ્રુ ધાર—આણું,

ભાદરવો ભર્યો ભરપુર પણ—
બાળે પુષ્પધન્વા અંગાર.—આણું.

આસો અંબરે શરદ ઈન્દુ ઝગે,
રમણ વિણ એળે જશે અવતાર,—આણું.

બારે માસ રાહે વીતીયા,
"જેષ્ટન" મીટમાં નહિ પલકાર.—આણું.

